

X

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS
BONORUM & MALORUM
AD
BRUTUM
LIBRI QUINQUE.

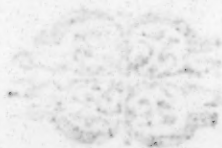
Juxta Editionem **GRONOVII** correctissimam
summa cura emendati.

In Usum Juventutis Academicæ.

GLASGUAÆ,
TYPIS Academicis, Impensis **ANDREAE**
STALKER Bibliopolæ.

MD. CC. XXXII.

GLASGOW

STANDARD LIBRARY

AND CO. LONDON

M. TULLII CICERONIS
DE FINIBUS

Bonorum & Malorum

A D

B R U T U M

LIBER PRIMUS.

I. **N**ON erā nescius, Brute, cum,
quae summis ingeniis exquisita-
que doctrina philosophi Graeco
sermone tractavissent, ea Lati-
nis litteris mandarem, fore,
ut hic noster labor in varias re-
prehensiones incurreret. Nam
quibusdam, & iis quidem non admodum indoctis,
totum hoc displicet, Philosophari. Quidam au-
tem non id tum reprehendunt, si remissius agatur :
sed tantum studium, tamque multam operam in

A

co

eo ponendam non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidem eruditi Graecis litteris, contemnentes Latinas, qui se dicant in Graecis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias litteras vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personae tamen & dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existumo: quamquam Philosophiae quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis Philosophia defensa & conlaudata est, cum esset accusata & vituperata ab Hortensio. Qui liber cum & tibi probatus videretur & iis quos ego posse judicare arbitrarer; plura suscepi, veritus ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admissum coerceri reprimique non potest: ut propemodum justioribus utamur illis qui omnino avocent a philosophia, quam iis qui rebus infinitis modum constituent; in reque eo meliore, quo major sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad Sapientiam perveniri potest; non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam est: sive hoc difficile est; tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris; & quaerendi defatigatio turpis est, cum id quod quaeritur sit pulcherrimum. Etenim si delectamur cum scribimus; quis est tam invidus, qui ab eo nos abducatur? si laboramus; quis est qui alienae modum statuatur industriae? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non

vult

Fodere,

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique;
non enim illum ab industria, sed ab inliberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis injucundus labor.

II. His igitur est difficilius satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere. In quibus hoc primum est, in quo admirer; cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas ad verbum de Graecis expressas non inviti legant. Quis enim tam inimicus pene nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat aut rejiciat? qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, [Latinas litteras oderit?] Synephebos ego, inquit, potius Caecilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. De quo Licinius,

*Ferreum scriptorem: verum opinor: scriptorem
tamen,*

Ut legendus sit. -----

Rudem enim esse omnino in nostris Poetis, aut inertissimae segnitiae est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,

Utinam ne in nemore ----

nihilo minus legimus, quam hoc idem Graecum: quae autem de bene beateque vivendo a Platone disputata sunt, haec explicari non placebit Latine? Quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab iis quos probamus, eisque nostrum iudicium & nostrum scribendi ordinem adjungimus; quid habent, cur

Graeca anteponant his, quae & splendide dicta sint, neque sint conversa de Graecis? Nam si dicent, ab illis has res esse tractatas; ne ipsos quidem Graecos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. Quid enim est a Chrysippo praetermissum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panaetium, multos alios, in primisque familiarem nostrum Posidonium? Quid? Theophrastus mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? quid? Epicurei num desistunt de iisdem, de quibus & ab Epicuro scriptum est & ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quod si Graeci leguntur a Graecis [iisdem de rebus alia ratione compositis;] quid est cur nostri a nostris non legantur?

III. QUAMQUAM si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterunt nostri Poetae fabulas; male, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem! Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, & maxime ab his quos modo nominavi; cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. Nec vero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. Utinam esset ille Persius! Scipio vero & Rutilius multo etiam magis: quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se, & Consentinis, & Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed neque tam docti tum erant, ad quorum iudicium elaboraret; & sunt illius scripta leviora, ut urbanitas summa adpareat, doctrina mediocris. Ego autem quem timeam le-

ctorem

ctorem, cum ad te, ne Graecis quidem cedentem in philosophia, audeam scribere? Quamquam a te ipso, id quidem facio, provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me *De virtute* misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in occulta quaedam & horrida, de malis Graecis Latine scripta deterius. Quibus ego adsentior, dummodo de iisdem rebus ne Graecos quidem legendos putent. Res vero bonas verbis electis graviter ornatque dictas quis non legat? nisi qui se plane Graecum dici velit. Ut a Scaevola est Praetore salutatus Athenis Albucius: quem quidem locum cum multa venustate & omni sale idem Lucilius: apud quem praeclare Scaevola,

*Graecum te, Albuci, quam Romanum atque Sabinum,
Municipem Ponti, Tritanni, centurionum,
Praeclarorum hominum ac primorum, significumque,
Maluisti dici. Graece ergo Praetor Athenis,
Id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto,
Χαῖρε, inquam, Tite: lictores, turma omnium cohortisque,
Χαῖρε Tite: hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.*

Sed jure Mucius. Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, & saepe differui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putant, sed locupletiore etiam esse, quam Graecam. Quando enim, ne nobis dicam, aut Oratoribus

bonis, aut Poetis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosae vel elegantis ornatus defuit? Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videor praesidium, in quo a populo Romano locatus sum; debeo profecto quantumcunque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tanto opere pugnare, qui Graeca legere malint; (modo legant illa ipsa nec simulent) & iis servire, qui vel utrisque litteris uti velint, vel, si suas habent, illas non magno opere desiderent.

IV. QUI autem alia malunt scribi a nobis, aequi esse debent, quod & scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris, & scribentur fortasse plura, si vita suppetet: & tamen qui diligenter haec quae de Philosophia litteris mandamus legere adsueverit, judicabit nulla ad legendum his esse potiora. Quid est enim in vita tanto opere quaerendum, quam cum omnia in Philosophia, tum id, quod his libris quaeritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? Qua de re cum sit inter doctissimos summa dissensio; quis alienum putet ejus esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quod in omni munere vitae optimum & verissimum sit, exquirere? An, *Partus ancillae sitne in fructu habendus*, disseretur inter principes civitatis, P. Scaevolam, M. Manilium? ab hisque M. Brutus dissentiet? quod & acutum genus est, & ad usus civium non inutile: nosque ea scripta, reliquaque ejusdem generis & legimus libenter & legemus; haec, quae vitam continent

continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibiliora, haec uberiora certe sunt: quamquam id quidem licebit iis existumare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quaestionem *de finibus bonorum & malorum*, fere a nobis explicatam esse his litteris arbitramur; in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiae disciplinis diceretur, persecuti sumus.

V. UT autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quae plerisque notissima est; quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat adcuratius explicari: verum enim invenire volumus, non tamquam adversarium aliquem convincere. Adcurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de Voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis & doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam cum ad me in Cumanum salutandi causa uterque venisset; pauca primo inter nos de litteris, quarum summum erat in utroque studium: deinde Torquatus, Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit quod Epicurum nostrum non tu quidem oderis, ut fere faciunt qui ab eo dissentiunt, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, & omnia tradidisse, quae pertinent ad bene beateque vivendum. Sed existumo, te, sicut nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit: nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quae senserit

ille, tibi non vera videantur. Vide quantum, inquam fallare, Torquate: oratio me istius philosophi non offendit; nam & complectitur verbis quod volt, & dicit plane quod intelligam; & tamen a philosopho, si adferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem: re mihi non aeque satisfacit, & quidem locis pluribus: sed quot homines tot sententiae; falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem aequum puto; modo quae dicat ille bene noris. Nisi tu Phaedrum, inquam, mentitum aut Zenonem putas, (quorum utrumque audiui, cum mihi nihil sane praeter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiae satis notae sunt: atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audiui; cum miraretur ille quidem utrumque, Phaedrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quae audiebamur, conferebamus: neque erat umquam controversia quid ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio quid non probes.

VI. PRINCIPIO, inquam, in Physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adjicit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere volt, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas adpellat, id est, corpora individua propter soliditatem, censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursuibus inter se cohaerescant: ex quo efficiantur ea, quae sint, quaeque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore

LIBER I.

re intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur: quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod cum in rerum natura duo quaerenda sint, unum, quae materia sit ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit quae quidque efficiat: de materia differuerunt; vim & causam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium: illae Epicuri propriae ruinae. Censet enim, eadem illa individua & solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur, &, ut dixi, ad lineam, numquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere; itaque adtulit rem commenticiam: declinare dixit atomum perpauillum, quo nihil posset fieri minus: ita effici complexiones, & copulationes, & adhaesitationes atomorum inter se: ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quaeque in eo essent. Quae cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod volt: nam & ipsa declinatio ad libidinem fingitur (ait enim declinare atomum sine causa: quo nihil turpius physico, quam fieri sine causa quicquam dicere) & illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine causa eripuit atomis: nec tamen id, cujus causa hoc finxerat, adsecutus est. Nam si omnes atomi declinabunt, nullae umquam cohaerescunt: siue aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur; primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur: deinde eadem illa atomorum, in quo etiam Democritus haeret, turbulenta concursio

curfio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem Phyfici, credere aliquid esse minimum: quod profecto numquam putavisset, si a Polyaeno, familiari suo, Geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in Geometriaque perfecto: huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paullo aut majorem, aut minorem. Ita quae mutat, ea corrumpit: quae sequitur, sunt tota Democriti; atomi, inane, imagines, quae idola nominant, quorum incurfione non solum videamus, sed etiam cogitemus, infinitio ipsa, quam *ἀπειρία* vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui & oriuntur & intereant quotidie: quae etsi mihi nullo modo probantur; tamen Democritum laudatum a ceteris, ab hoc, qui eum unum secutus est, nollem vituperatum.

VII. J A M in altera philosophiae parte, quae est quaerendi ac differendi, quae *λογική* dicitur, iste vester, plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. Tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quomodo efficiatur concludaturque ratio, tradit: non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit: judicia rerum in sensibus ponit; quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne judicium & veri & falsi putat.

* * * * *

DEEST NONNIHIL. * * *

Confirmat autem illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, adsciscat & reprobet, id est, voluptatem & dolorem: ad haec, & quae sequamur & quae fugiamus, refert omnia: quod quamquam

quamquam Aristippi est, a Cyrenaicisque melius
liberiusque defenditur; tamen ejusmodi esse judi-
co, ut nihil homine videatur indignius. Ad ma-
jora enim quaedam nos natura genuit & confor-
mavit, ut mihi quidem videtur: ac fieri potest,
ut errem; sed ita prorsus existumo, neque eum
Torquatum, qui hoc primus cognomen inve-
nerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut ali-
quam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut
cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Ve-
serim propter voluptatem. Quod vero securi per-
cusserit filium, privavisse se etiam videtur multis
voluptatibus, cum ipsi naturae patrioque amor
praetulerit jus majestatis atque imperii. Quid?
L. Torquatus, is, qui consul cum Cn. Octavio
fuit, cum illam severitatem in eo filio adhibuit,
quem in adoptionem D. Silano emancipaverat,
ut eum, Macedonum legatis adcusantibus, quod
pecunias praetorem in provincia cepisse arguerent,
causam apud se dicere juberet, reque ex utraque
parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri
fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent; &
in conspectum suum venire vetuit; numquid vi-
detur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut
omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem
optumus quisque pro patria & pro suis suscipit,
ut non modo nullam captet, sed etiam praeter-
eat omnes voluptates; [dolores denique quos-
vis suscipere malit, quam deferere ullam officii
partem:] ad ea, quae hoc non minus declarant,
sed videntur leviora, veniamus. Quid tibi, Tor-
quate? quid huic Triario litterae, quid historiae
cognitioque rerum, quid Poetarum evolutio,
quid tanta tot versuum memoria voluptatis ad-
fert? Nec mihi illud dixeris; Haec enim ipsa
mihi

mihi sunt voluptati; & erant illa Torquatis. Numquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu, aut quisquam eorum, qui aut sciret aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quaeritur saepe, cur tam multi sint Epicurei; sunt aliae quoque causae, sed multitudinem hoc maxime adlicit, quod ita putat dici ab illo, recta & honesta quae sint, ea facere ipsa per se laetitiam, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligant totam rationem everti, si ita se res habeat: nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte & per se esse jucunda; per se esset & virtus & cognitio rerum, quod minime ille volt, expetenda. Haec igitur Epicuri non probo, inquam. De cetero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus his artibus, quas qui tenent Eruditi adpellantur) aut ne deterruisset alios a studiis: quamquam te quidem video minime esse deterritum.

VIII. QUAE cum dixissem, magis ut illum provocarem quam ut ipse loquerer; tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum paene e philosophorum choro sustulisti. Quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere quid diceret? Aliena dixit in physicis, nec ea ipsa, quae tibi probarentur: si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit: dislegendi artem nullam habuit: voluptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum: nam ante Aristippus, & ille melius: addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo dissentias: quid enim me prohiberet

prohiberet Epicureum esse, si probarem quae ille diceret? cum praesertim illa perdiscere, ludus esset. Quamobrem dissidentium inter se reprehensiones non sunt vituperandae: maledicta, contumeliae, tum iracundae contentiones, concertationesque [in disputando] pertinaces, indignae mihi philosophia videri solent. Tunc Torquatus, Prorsus, inquit, assentior: neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia aut pertinacia recte disputari potest. Sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae velim. An me, inquam, nisi te audire vellem, censes haec dicturum fuisse? Utrum igitur, inquit, percurri omnem Epicuri disciplinam placet, an de una voluptate quaeri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maxumam: de Physicis alias, & quidem tibi & declinationem istam atomorum, & magnitudinem solis probabo, & Democriti errata, ab Epicuro reprobata & correctata permulta: nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero; tibi, si mihi probabis ea quae dices, libenter assentiar. Probabo, inquit, modo ista sis aequitate quam ostendis: sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare aut interrogari. Ut placet, inquam. Tum dicere exorsus est.

IX. PRIMUM igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori hujus disciplinae placet: constituam, quid & quale sit id de quo quaerimus: non quo ignorare vos arbitrer, sed ut ratione & via procedat oratio. Quaerimus igitur, quid sit extremum & ultimum bonorum: quod omnium Philosophorum

Iosophorum sententia tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat; ipsum autem nusquam. Hoc Epicurus in Voluptate ponit, [quod summum bonum esse volt] summumque malum in Dolore. Idque instituit docere sic: Omne animal, simulatque natum sit, voluptatem adpetere, eaque gaudere, ut summo bono; dolorem adspernari, ut summum malum, & quantum possit, a se repellere: idque facere nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre judicante. Itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit: sentiri hoc putat, ut, cale-
 re ignem, nivem esse albam, dulce mel; quorum nihil oportere exquisitis rationibus confirmare, tantum satis esse admonere: interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis, & inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: altera, occulta quaedam & quasi involuta aperiri; altera, prompta & aperta judicari: etenim quoniam, detractis de homine sensibus, reliqui nihil est; necesse est, quid aut ad naturam aut contra sit, a natura ipsa judicari. Ea quid percipit aut quid judicat, quo aut petat aut fugiat aliquid, praeter voluptatem & dolorem? Sunt autem quidam e nostris, qui haec subtilius velint tradere, & negent satis esse, quid bonum sit aut quid malum, sensu judicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, & voluptatem ipsam per se esse expetendam, & dolorem ipsum per se esse fugiendum: itaque aiunt hanc quasi naturalem atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse adpetendum, alterum adspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego adsentior) cum a Philosophis compluribus permulta dicantur, cur
 nec

nec voluptas in bonis sit numeranda nec in malis dolor ; non existimant oportere nimium nos causae confidere, sed & argumentandum, & accurate differendum, & rationibus conquisitis, de voluptate & dolore disputandum putant.

X. SED ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error voluptatem adcusantium doloremque laudantium, totam rem aperiam ; eaque ipsa, quae ab illo Inventore veritatis & quasi Architecto beatae vitae dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, adspernatur, aut odit, aut fugit ; sed quia consequuntur magni dolores eos qui ratione voluptatem sequi nesciunt : neque porro quisquam est qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit ; sed quia nonnumquam ejusmodi tempora incidunt, ut labore & dolore magnam aliquam quaerat voluptatem. Ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur ? quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiae consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariat ? At vero eos & adcusamus & justo odio dignissimos ducimus, qui blanditiis praesentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores & quas molestias excepturi sint, occaecati cupiditate non provident : similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum & dolorum fuga. Et harum quidem rerum facilis est & expedita distinctio ; nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil inpedi, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus ; omnis voluptas
adsumenda

adsumenda est, omnis dolor depellendus: temporibus autem quibusdam, & aut officiis debitis aut rerum necessitatibus, saepe eveniet, ut & voluptates repudiandae sint & molestiae non recusandae. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus maiores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat. Hanc ego cum teneam sententiam; quid est cur verear, ne ad eam non possim adcommodare Torquatos nostros? quos tu paullo antecum memoriter, tum etiam erga nos amice & benevole conlegisti. Nec me tamen laudandis majoribus meis corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti: quorum facta quemadmodum, quaeso, interpretaris? Siccine eos censes aut in armatum hostem inpetum fecisse, aut in liberos & in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? At id ne ferae quidem faciunt, ut ita ruant itaque turbent, ut earum motus & inpetus quo pertineant non intelligamus. Tu tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causa? Quae fuerit causa mox videro: interea hoc tenebo; si ob aliquam causam ista, quae sine dubio praeclara sunt, fecerint; virtutem his ipsam per se causam non fuisse. Torquem detraxit hosti: & quidem se texit ne interiret. At magnum periculum adiit: in oculis quidem exercitus. Quid ex eo consecutus est? Laudem & caritatem; quae sunt vitae sine metu degendae praesidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum tam inopportuno tamque crudeli: fin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu

con-

continēret ; salutē prospexit civium, quā intelligebat contineri suam. Atque haec ratio late patet. in quo enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, tua praesertim, qui studiose antiqua persequeris, claris & fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, majorum dolorum effugientium gratia.

XI. SED de clarorum hominum factis illustribus & gloriosis satis hoc loco dictum sit : erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus. nunc autem explicabo, voluptas ipsa quae qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum ; intelligaturque ea, quae voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit : non enim hanc solam sequimur, quae suavitate aliqua naturam ipsam movet & cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quae percipitur omni dolore detracto. nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione & vacuitate omnis molestiae gaudemus : omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor : doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo & potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiae consecutionem affert voluptatis, sic in omni re doloris amotio successionem efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro medium esse quiddam inter dolorem & voluptatem. Illud enim i-

psum, quod quibusdam medium videtur, cum omni dolore caret, omni non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, cum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. omni autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut postea variari voluptas distinguique possit; augeri amplificarique non possit. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facets & urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico Chryssippi, sedentis porrecta manu: quae manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum. Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset: conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute: nihil ad Epicurum. nam si ea sola voluptas esset, quae quasi titillaret sensus, ut ita dicam, & ad eos cum suavitate afflueret & illaberetur; nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine jucundo motu voluptatis. si autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chryssippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

XII. EXTREMUM autem esse bonorum voluptatem ex hoc facile perspicui potest. constituamus aliquem magnis, multis, perpetuis fruentem & animo & corpore voluptatibus, nullo dolore

dolore nec impediēte, nec impēdente : quem tandem hoc statu praestabiliorem aut magis expectendum possumus dicere? inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat : dolor in longinquitate levis : in gravitate brevis soleat esse : ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec praeteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione laetetur : quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statuē contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla praeterea nec praesenti, nec expectata voluptate : quid eo miserius dici aut fingi potest? Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est vivere cum dolore. cui sententiae consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat, tamquam in extremo : omnesque & metus, & aegritudines ad dolorem referuntur : nec praeterea est res ulla, quae sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Praeterea & appetendi & refugendi & omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore ; quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. quoniam autem id est vel summum bonorum, vel ultimum, vel extremum, quod Graeci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res re-

feruntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

XIII. ID qui in una virtute ponunt, & splendore nominis capti, quod natura postulet non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. istae enim vestrae eximiae pulchraeque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonae valitudinis causa probamus: & gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quae ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tamquam artifex conquirendae & comparandae voluptatis. Quam autem dicam voluptatem jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignoratione rerum bonarum & malarum maxime hominum vita vexetur, ob eumque errorem & voluptatibus maximis saepe priventur, & pravissimis animi doloribus torqueantur; sapientia est adhibenda, quae & terroribus cupiditatibusque detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate derepta, certissimam se nobis ducem praebeat ad voluptatem. sapientia enim est una, quae maestitiam pellat ex animis, quae nos exhorrescere metu non sinat: quae praeceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim sunt insatiabiles: quae non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant saepe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur. nec hae sese foris solum jactant, nec tantum in alios caeco impetu incurrunt, sed
intus

Intus etiam in animis inclusae inter se dissident atque discordant. ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solum, amputata circumcisaque inanitate omni & errore, naturae finibus contentus, sine aegritudine possit & sine metu vivere. Quae est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio quam illa, quae est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quae essent & naturales & necessariae: alterum, quae naturales essent, nec tamen necessariae; tertium, quae nec naturales, nec necessariae. quarum ea ratio est, ut necessariae nec opera multa nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet. inanium autem cupiditatum nec modus ullus nec finis inveniri potest.

XIV. QUOD si vitam omnem perturbari videmus errore & inscientia: sapientiamque esse solam, quae nos a libidinum impetu & formidinum terrore vindicet, & ipsius fortunae modice ferre doceat injurias, & omnes monstret vias, quae ad quietem & tranquillitatem ferant, quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter voluptatem expetendam, & insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quae in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet: nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. plerique autem, quod

tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi & debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem & parvam & non necessariam, & quae vel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: saepe etiam legum iudiciorumque poenis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur: & qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum; hi voluptatem maximam adipiscuntur, praetermittenda voluptate. Iidem etiam dolorem saepe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in maiorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse: temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia majores consequatur.

XV. EADEM fortitudinis ratio reperietur. nam neque laborum perfunctio, neque perperessio dolorum, per se ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliae, nec ea ipsa, quae laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus: animumque & corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mortis metu omnis quietae vitae status perturbatur: & ut, succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt, sic robustus animus & excelsus omni est liber cura & angore, cum & mortem contemnit, qua

qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua antequam nati: & ad dolores ita paratus est, ut meminere; maximos morte finire, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus: sin minus, aequo animo e vita, cum ea non placeat, tamquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas rejici, quia dolorem pariant: has optari, quia voluptatem.

XVI. **JUSTITIA** restat, ut de omni virtute sit dictum, sed similia fere dici possunt. ut enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint, sic de justitia judicandum est, quæ non modo numquam nocet cuiquam, sed contra semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos: tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata desideret. quemadmodum temeritas, & libido, & ignavia semper animum excruciant, & semper sollicitant turbulentaque sunt: sic *** cujus in mente consedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri, & si vero molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, numquam tamen confidet id fore semper occultum. Plerumque improborum facta primo suspicio insequitur: deinde sermo atque fama, tum accusator, tum judex: multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam sepi esse & muniti videntur, deorum tamen numina horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi no-

ctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. Quae autem tanta ex improbis factis ad minuendas vitae molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum poena legum odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniae modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla praeda umquam improbe parta minuit; potius inflammat: ut coercendi magis quam dedocendi esse videantur. Invitat igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, aequitatem, fidem: neque homini infanti atque impotenti injuste facta conducunt: qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: & opes vel fortunae, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benivolentiam sibi conciliant, &, quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; praesertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quae enim cupiditates a natura proficiunt, facile explentur sine ulla injuria: quae autem inanes sunt, his parendum non est. nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est quam in iis rebus emolumenti, quae pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat. nam diligere & carum esse jucundum est, propterea quia tutiorem vitam & voluptatem efficit plenior. itaque non ob ea solum incommoda, quae eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cujus in animo versatur, numquam finit eum respirare, numquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtutum
laus,

laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exsultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem, voluptas autem est sola, quae nos vocet ad se & alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium: beateque vivere nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere.

XVII. Huius certae stabilique sententiae quae sint conjuncta explicabo brevi. Nullus in ipsis error est finibus bonorum & malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus haec efficiantur, ignorant. animi autem voluptates & dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus & doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existimant: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem & laetitiam nobis voluptas animi, & molestiam dolor afferat: eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore & ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse & voluptates, & dolores animi quam corporis. nam corpore nihil, nisi praesens & quod adest, sentire possumus: animo autem & praeterita, & futura. ut enim aequaleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod aeternum & infinitum impendere malorum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus. Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti quam eorum utrumvis, si aequale diu sit in corpore. non placet autem, detracta voluptate, aegritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte

forte successerit: at contra, gaudere nosmet o-mittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quae sensum moveat, nulla successerit. eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quae exspectamus: sic laetamur iis, quae recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona praeterita grata recordatione renovata delectant. est autem situm in nobis, ut & adversa quasi perpetua oblivione obruamus, & secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quae praeterierunt, acri animo & attento intuemur, tunc fit, ut aegritudo sequatur, si illa mala sint; laetitia, si bona.

XVIII. O Praeclaram beate vivendi, & apertam, & simplicem, & directam vitam! cum enim certe nihil homini possit melius esse quam vacare omni dolore & molestia, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil praetermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste iusteque vivatur: nec sapienter, honeste, iuste, nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus, a se ipse dissidens secumque discordans, gustare partem ullam liquidae voluptatis & liberae potest. atqui pugnantibus & contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli potest. Quod si corporis gravioribus morbis vitae jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impedi necesse est? animi autem morbi sunt cupiditates immen-
fac

fae & inanes, divitiarum, gloriae, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. accedunt aegritudines, molestiae, maerores, qui animos exedunt conficiuntque curis, hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis praesenti futurove se junctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. nemo igitur est non miser. Accedit etiam mors, quae, quasi saxum Tantalos, semper impendit: tum superstitio, qua qui est imbutus, quietus esse numquam potest. Praeterea bona praeterita non meminerunt, praesentibus non fruuntur, futura modo expectant: quae quia certa esse non possunt, conficiuntur & angore, & metu: maximeque cruciantur, cum fero sentiunt, frustra se aut pecuniae studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriae. nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant. Ecce autem alii minuti & angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, monstrosi: alii autem etiam amatoribus levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intemperantes & ignavi, numquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiae. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. multoque hoc melius nos veriusque quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido quam splendido nomine: virtutem autem, nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam.

XIX. SED possunt haec quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbantibus nobis. sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus semper est in voluptate, neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum quam dolorum. nam & praeterita grate meminit, & praesentibus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, fruitur praesentibus: ab iisque vitiis, quae paullo ante collegi, abest plurimum: &, cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. dolores autem, si qui incurrunt, numquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. Optime vero Epicurus, quod exiguam dicit fortunam intervenire sapienti: maximalque ab eo & gravissimas res consilio ipsius & ratione administrari: neque majorem voluptatem ex infinito tempore aetatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum. In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse nec ad melius vivendum, nec ad commodius differendum. In physicis plurimum posuit. Ea scientia, & verborum vis, & natura orationis, & consequentium repugnantiumve ratio potest perspicui: omnium autem rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignorance rerum, e qua ipsa horribiles existunt saepe formidines. denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quae natura desideret. tum vero, si stabilem scientiam rerum
rum

rūm tenebimus, servata illa (quae quasi delapsa de coelo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum dirigentur, numquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus: qui si omnes erunt veri, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognosci & percipi: quos qui tollunt & nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod disserunt. Praeterea, sublata cognitione & scientia, tollitur omnis ratio & vitae degendae, & rerum gerendarum. Sic e physicis & fortitudo sumitur contra mortis timorem; & constantia contra metum religionis; & sedatio animi, omnium rerum occultarum ignorance sublata; & moderatio, natura cupiditatum generibusque earum explicatis; & (ut modo docui) cognitionis regula & iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

XX. RESTAT locus huic disputationi vel maxime necessarius de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius.* neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, & factis, & moribus comprobavit. quod quam magnum sit fictae veterum fabulae declarant: in quibus tam multis tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, vix tria amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in demo, & ea quidem angusta, quam magnos

gnos quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? quod sit etiam nunc ab Epicureis. Sed ad rem redeamus. de omnibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas voluptates, quae ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare. tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt: ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. nam cum solitudo & vita sine amicis insidiarum & metus plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare: quibus partis confirmatur animus, & a spe pariendarum voluptatum sejungi non potest. Atque ut odia, invidiae, despictiones, aduersantur voluptatibus: sic amicitiae non modo faultrices fidelissimae, sed etiam effectrices sunt voluptatum tam amicis quam sibi. quibus non solum praesentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posterius temporis. Quod quia nullo modo sine amicitia firmam & perpetuam iucunditatem vitae tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi aequae amicos & nosmet ipsos diligamus: idcirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur. nam & laetamur amicorum laetitia aequae atque nostra: & pariter dolemus angoribus. Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quaeque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hae semper voluptatibus inhaerent, eadem de amicitia dicenda

da sunt. praeclare enim Epicurus his paene verbis: *Eadem*, inquit, *scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quae perspexit, in hoc ipso vitae spatio amicitiae praesidium esse firmissimum.* Sunt autem quidam Epicurei timidiores paullo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expectandam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. itaque primos congressus copulationesque & consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicras exercendi, aut venandi consuetudines adamare solemus, quanto id in hominum consuetudine facilius fieri potuerit & justius? Sunt autem qui dicunt foedus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos quam se ipsos diligant. quod & fieri posse intelligimus, & saepe id videmus, & perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impediri rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem omnino amicitiae non posse reperiri.

XXI. QUAPROPTER si ea, quae dixi, sole ipso illustriora & claria sunt: si omnia dixi hausta e fonte naturae: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, mutae etiam bestiae, paene loquuntur, magistra

ac duce natura, nihil esse prosperum, nisi voluptatem; nihil asperum, nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte: nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturae, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene ipsanos in viam placatae, tranquillae, quietae, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit; nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret. An ille tempus aut in poetis evolvendis, ut ego & Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas omnique puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quæ & a falsis initiis profecta vera esse non possunt: &, si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius viveremus. eas ergo artes persequeretur, vivendi artem tantam tamque operosam & perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, & eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem. quæ mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus numquam est data.

M. TULLII CICERONIS

DE FINIBUS

Bonorum & Malorum

A D

B R U T U M

LIBER SECUNDUS.

I. **H**IC cum uterque me intueretur,
 seseque ad audiendum significa-
 rent paratos: primum, inquam,
 deprecor, ne me, tamquam phi-
 losophum, putetis scholam vo-
 bis aliquam explicaturum: quod
 ne in ipsis quidem philosophis magnopere umquam
 probavi. quando enim Socrates, qui parens phi-
 losophiae

losophiae jure dici potest, quidquam tale fecit? eorum erat iste mos, qui tum sophistae nominabantur: quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quaestionem, id est, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed & illum, quem nominavi, & ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lufos videmus a Socrate. is enim percunctando, atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum diserebat, ut ad ea, quae ii respondissent, si quid videretur, diceret. qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcefilas eum revocavit: instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quaerere, sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum dixissent, ille contra. sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud ceteros autem philosophos, qui quaesivit aliquid, tacet. quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, voluptas mihi videtur esse summum bonum: perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea sententia esse, sed audire velle contraria. Nos commodius agimus. non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur. ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas & intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi quid velis, & ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusquemodi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem

rationem rapidam coerceas. omnis autem in quærendo, quæ via quadam, & ratione habetur, oratio, præscribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, ea res agatur,) ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseratur.

II. Hoc positum in Phædro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. sed quod proximum fuit, non vidit. negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat; quid sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. quærimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc, quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui hæc patefactio quasi rerum opertarum, cum quid quidque sit, aperitur, definitio est: qua tu etiam imprudens utebare nonnumquam. nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. nunc idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, & id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas: de quo omnis hæc quaestio est. Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicere, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & satis firme conceptam animo, atque comprehensam. nunc autem dico, i-

psum Epicurum nescire, & in eo nutare: eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quae vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet haec vox voluptatis, id est, quae res huic voci subjiatur.

III. TUNC ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum; voluptatem, esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum, quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, & jucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bonum, praeter illud, quod cibo, aut potione, & aurium delectatione, & obscaena voluptate capiatur. An haec ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certam vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaretur, Graece *ἡδονή*, Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras?

Dicam,

Dicam, inquam, & quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Teneſne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat eſſe ſummum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, ſinem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iſte de voluptate quid ſentit? Negat eſſe eam, inquit, propter ſeiſſam expetendam. Aliud igitur eſſe cenſet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. nam, ut paullo ante docui, augendae voluptatis ſinis eſt, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, iſtud quam vim habeat poſtea videro: aliam vero vim voluptatis eſſe, aliam nihil dolendi, niſi valde pertinax fueris, concedas neceſſe eſt. Atqui reperiſ, inquit, in hoc quidem pertinacem. dici enim nihil poteſt verius. Eſtne quaeſo, inquam, ſitienti in bibendo voluptas? Quis iſtud, inquit, poſſet negare. Eademne, inquam, quae reſtincta ſiti? Immo alio genere. reſtincta enim ſitis ſtabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipſius reſtinctionis, in motu eſt. Cur igitur, inquam, res tam diſſimiles eodem nomine appellas? Quid paullo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus eſſet, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. ſed tu iſtuc dixti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum eſt, idque proprie quidem in diſparibus coloribus dicitur: ſed transfertur in multa diſparia. varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna, voluptas varia etiam dici ſolet, cum percipitur ex multis diſſimilibus rebus, diſſimiles efficientibus voluptates. Eam ſi varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non di-

cente te, intelligo. ista varietas quae sit, non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: cum autem vescamur iis rebus, quae dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, quae faciat varietatem voluptatum: sed non augeri illam non dolendi voluptatem. quam cur voluptatem appelles, nescio.

IV. AN potest, inquit ille, quidquam esse suavius quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam (nondum enim id quaero) num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, & maxima quidem, qua fieri nulla major potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tamquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidiosum nomen est, infame, suspectum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi siquando dictum est: est autem dictum non parum saepe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasce. egone non intelligo, quid sit *ἡδονή* Graece, Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui sit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut maiores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. Ergo
illi

illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem dico, quod ille *ἡδονή*. & quidem saepe quaerimus verbum Latinum par Graeco, & quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quaereremus. nullum inveniri potest, quod magis idem declaret Latine, quod Graece, quam declarat voluptas. huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiunt, laetitiam in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, *laetitiam* dicit, eandem, quam ille Caecilianus, qui *omnibus laetitiis laetum esse se* narrat. sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui: non dicitur laetitia, nec gaudium in corpore. In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quae sensum aliquem moveat, jucunditas. hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: juvare enim in utroque dicitur, ex eoque jucundum: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta laetitia auctus sum, ut mihi non constem:
& eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet:
quorum alter laetitia gestiat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quamquam haec inter nos nuper notitia admodum est,
qui nec laetetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, & eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

V. SATISNE igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel Graece loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Graece, ut videor, luculenter sciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *κρυπτός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timaeo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane, & aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici, sed de illustri, & facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quae vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere: cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat; dicat adjungendam eam, quae fit in motu: (sic enim appellat hanc dulcem, in motu, illam nihil dolentis, in stabilitate:) quid tendit; cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse natus sibi fit, hoc est, qui suam naturam, sensumque perspexerit, vacuitas doloris, & voluptas idem esse videatur? hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, haec esse in natura rerum tria? unum, cum in voluptate

voluptate sumus: alterum, cum in dolore: tertium hoc in quo nunc quidem sumus. credo idem vos nec in dolore, nec in voluptate; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter haec, tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec laetantium, nec dolentium? Non, prorsus, inquit. omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, & eum, qui illud sitiens bibat?

VI. T u m ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos magis, quam dialectice disputare? Quali vero, inquit, perpetua oratio, rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici. omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes; rhetoricam, palmae; dialecticam, pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuae: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quae una continet omnem & perspicendi, quid in quaque re sit, scientiam, & iudicandi, quale quidque sit, & ratione, ac via disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quae docere vult, ulla arte distinguit: ut haec ipsa, quae modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. aperiendum est igitur, quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quaeritur, non potest. quam si explicavisset,

cavisset, non tam haesitaret. aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter, ac jucunde movetur : quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem : aut, si magis placeret suo more loqui, quam ut

Omnes Danaï aut Mycenenses, Attica pubes, reliquique Graeci, qui hoc anapaesto citantur : hoc non dolere solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret : aut, si utrumque probaret, aut probat, conjungere doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus ultimis uteretur. Multi enim, & magni philosophi haec ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitae perfectae prosperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honestatem, voluptatem : Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quae nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Aristippi vetere sententia. illi enim inter se dissentiunt ; propterea singulis finibus utuntur : &, cum uterque Graece egregie loquatur ; nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine umquam utitur, pro illa indolentia : quippe qui ne in expectendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. DUA E sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes. unum est, sine dolore esse : alterum, cum voluptate. vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini. quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut

sicut facit re, neque tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum se junctum ab illo Aristippeo genere voluptatis: atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his verbis: quae nota tibi profecto, Torquate, sunt. quis enim vestrum non edidit Epicuri *κῆδος*, *δὲ καὶ*, id est, quasi maxime ratas? quia gravissimae sunt ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae, animadvertite igitur, rectene hanc sententiam interpreter. „ Si ea, quae luxuriosis efficientia voluptatum liberarent eos deorum, & mortis, & „ doloris metu, docerentque, qui essent fines „ cupiditatum; nihil haereremus: cum undique „ complerentur voluptatibus, nec haberent ulla „ ex parte aliquid aut dolens, aut aegrum, id „ est autem malum. Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, haec dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen contentum audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur; numquam intelligam, quid sentiat: sed plane dicit, quod intelligam. idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter & si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. & tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dari, aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent,

rent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera caverent? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusque modi voluptates; cum esset praesertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus ašotos primum ita non religiosos, ut edant de pateila: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymni-

Mihi sex menses satis sunt vitae: septimum Orco spondeo.

jam doloris medicamenta illa Epicurea, tamquam de narthecio promant: *si gravis, brevis: si longus, levis.* unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *nihil habere, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?* hoc est dicere, *non reprehenderem ašotos, si non essent ašoti.* isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. & hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum bonum est, rectissime non putat. nolim enim mihi fingere ašotos, ut soletis, qui in mensam vomant, & qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent: qui solem, ut ajunt, nec occidentem umquam viderint, nec orientem: qui, consumptis patrimoniis, egeant. nemo nostrum istius generis ašotos jucunde putat vivere. mundos, elegantes, optimis coctis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; *quibus vinum defusum e pleno sit: hir siphon,* ut ait Lucilius, *cui nihil dempsit; jus & sacculus abstulerit:*

abstulerit: adhibentes ludos, & quae sequuntur, illa; quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum: adsint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, aedificium. Hos ego afortos bene quidem vivere, ac beate numquam dixerim. ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panaetium audierat, Laelius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret, quid suavissimum esset: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat palatus) sed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut jactare necesse est, cognitu' cui sis.

In quo Laeliu' clamores sophos ille solebat

Edere, compellans gumias ex ordine nostros.

Laeliu' praeclare, & recte sophos, illudque vere:

O Publi, o gurges, Galloni: es homo miser, inquit:

Cenasti in vita numquam bene, cum omnia in ista

Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Is haec loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cenare, qui omnia ponat in voluptate: & tamen non negat libenter umquam cenasse Gallonium: (mentiretur enim) sed bene. Ita graviter, & severe voluptatem fecernit a bono. ex quo illud efficitur, qui bene cenent, omnes libenter cenare: qui libenter non continuo bene. semper Laelius bene. Quid bene? dicit Lucilius, cocto, condito. sed cedo caput cenaë: sermone bono. quid ex eo? si quaeri, libenter. veniebat enim ad cenam, ut animo

animo quieto satiare desideria naturae. recte ergo is negat, umquam bene cenasse Gallonium; recte, miserum: cum praesertim in eo omne studium consumeret. quem libenter cenasse nemo negat. Cur igitur non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cenabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseris Gallonii Laelius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret.

IX. SEMOVENDA est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne in cena quidem posse videamur? Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales, & necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? primum divisit ineleganter. duo enim genera quae erant, fecit tria. hoc est non dividere, sed frangere rem. qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales, & inanes: naturalium quoque item duo, necessarias, & non necessarias: confecta res esset. qui haec didicerunt quae ille contemnit, sic solent. vitiosum est enim in dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus. contemnit enim dislerendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo (& tantum patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est, atque extrahenda radicitus. quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo & avarus erit, sed finite; adulter, verum habebit modum:

dum: & luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quae non interitum afferat pravitatis, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. appellet haec desideria naturae: cupiditatis nomen servet alio, ut, cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tamquam capitis accuset. Sed haec quidem liberius ab eo dicuntur, & saepius. quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi, tamque nobilis, audacter sua decreta defendere. sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari saepe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturae) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? cur id non ita fit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.

X. ** Hoc vero non videre, maximo argumento, esse voluptatem illam; qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. eam autem ita persequitur, quae palato percipiatur, quae auribus: cetera addit, quae si appelles, honos praefandus

praefandus sit. hoc igitur, quod solum bonum se-
verus, & gravis philosophus novit, idem non vi-
det ne expetendum quidem esse, quod eam vo-
luptatem hoc eodem auctore non desideremus,
cum dolore careamus. quamquam haec sunt con-
traria. Hic si definire, vel dividere didicisset, si
loquendi vim, si denique consuetudinem verbo-
rum, teneret, numquam in tantas salebras inci-
disset. nunc vides, quid faciat. quam nemo um-
quam voluptatem appellat, & hanc in motu vo-
luptatem, quae duo sunt, unum facit. sic enim
has suaves, & quasi dulces voluptates appellat. in-
terdum ita extenuat, ut M'. Curium putes loqui:
interdum ita laudat, ut, quid praeterea sit bonum,
neget se posse ne suspicari quidem. quae jam ora-
tio non a philosopho aliquo, sed a censore oppri-
menda est. non est enim vitium in oratione solum,
sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit,
modo sit vacua infinita cupiditate, & timore.
Hoc loco discipulos quaerere videtur, ut, qui
asoti esse velint, philosophi ante fiant. A pri-
mo, ut opinor, animantium ortu petitur origo
summi boni. Simul atque natum animal est,
gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum:
aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem,
& bonis, ab iis animalibus, quae nondum depra-
vata sint, ait optime judicari. Haec & tu ita
posuisti, & verba vestra sunt. Quam multa vi-
tiosa? summum enim bonum, & malum vagiens
puer utra voluptate dijudicabit, stante, an mo-
vente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro lo-
qui discimus. si stante, hoc natura videlicet vult,
salvam esse se, quod concedimus: si movente,
quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit,
quae praetermittenda sit. & simul non proficif-
citur

citur animal illud modo natum, a summa voluptate: quae est a te posita in non dolendo. Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis: quae putat esse specula naturae: ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. neque enim haec movere potest appetitum animi: nec illum habet ictum, quo pellat animum status hic non dolendi. itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. Itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem natura expeti; quod ea voluptas, quae in motu sit, & parvos ad se alliciat & bestias, non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Quid igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere?

XI. **BESTIARUM** vero nullum iudicium puto. quamvis enim depravatae non sint, pravae tamen esse possunt. Ut bacillum aliud est inflexum & incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura, non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem: sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se, salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, & seipsum, & omnes partes suas diligit: duasque, quae maximae sunt, in primis amplectitur; animum, & corpus: deinde utriusque partes: nani sunt & in animo praecipua quaedam; & in corpore: quae cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quae prima data sunt natura, appetat, asperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas insit, necne, magna quaestio est. nihil vero putare esse, praeter voluptatem,

non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valitudinem, summae mihi videtur inscitiae. Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum, & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quae paullo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum, & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis, consentire naturae; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quae natura evenirent, eligente ea, quae essent secundum naturam, rejicienteque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri: alter Hieronymi: Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, honestate. nam Pyrrho, Aristo, Herillus jam diu abjecti. reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent, ut Aristippo, voluptas: Hieronymo, doloris vacuitas: Carneadi, frui principiis naturalibus, esset extremum

XII. EPICURUS autem cum in prima commendatione voluptatem dixisset: si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam Aristippi in prima commendatione poneret. Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem, bonum esse; dolorem,

dolorem, malum : plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. privatarum litium iudices sumus. Nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri iudicii. in quo frustra iudices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, si quid mei iudicii est. si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum, quod iudicat sensus: dulce, amarum: lenes, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum. Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita primum divinarum, humanarumque rerum scientia, quae potest appellari rite sapientia: deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites, & ministras esse voluisti: quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quaerimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. de vacuitate doloris eadem sententia est. Rejicietur etiam Carneades: nec illa de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum: nihil malum, nisi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo, aut rejicienda sint: aut anteponat eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturae, & totius perfectione vitae locupletatam videbit. quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas, verborumne sit controversia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem sequens, idem faciam. quantum enim potero minuatam contentiones: omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio, omnino a philosophia semovendas putabo: primum Aristippi Cyrenaicorumque omnium: quos non est veritum, in ea voluptate, quae maxima dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentes istam vacuitatem doloris. hi non viderunt, ut ad cursum, equum, ad arandum, bovem, ad indagandum, canem: sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, intelligendum, & agendum esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam, & languidam pecudem, ad pastum, & ad procreandi voluptatem, hoc divinum animal ortum esse voluerunt. quo nihil mihi videtur absurdus. Atque haec contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit: quam omnes unam appellamus voluptatem. aliter autem vobis placeat. sed ille, ut dixi, vitiose. nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus. Nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium saepe dicitis, nihil dolere. non enim, si malum dolor est, catere eo malo satis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsiōe mali, sed adeptiōe boni judicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic: sed agendo aliquid, considerandove quaeramus. Quae possunt eadem contra Carneadeum

um illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit; quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejusmodi est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis haec quaestio est. nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit: vel vacuitatem doloris, quae etiam si malo caret, tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce, tamque restrictè faciant, intelligo. quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia, quae prima natura approbavisset, ea cum voluptate conjungerent. Quae cum Aristoni, & Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere, & gravissime aegrotare, nihil prorsus dicerent interesse, recte jam pridem contra eos desitum est disputari. dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent: nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur: virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit: sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. itaque hic ipse jam pridem est rejectus. post enim Chrysippum non sane est disputatum.

XIV. RESTATIS igitur vos. nam cum Academicis incerta luctatio est: qui nihil affirmant, & quasi desperata cognitione certi, id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epicuro autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est: quodque & ipse,

& amici ejus, & multi postea, defensores ejus sententiae fuerunt: & nescio quomodo (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit. quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deferenda est. Ita ceterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. quam quidem certationem homo & acutus, & diligens Chrysippus, non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua, propter seque expetendum, jacere vestra omnia. itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate; nisi memoria forte defecerit. Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis praemiis, fructibusve, per se ipsum possit jure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio, & optimi cujusque studiis, atque factis: qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque, & acrem, & vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, & ut ita dicam, sagacem: quae & causas rerum, & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum praesentibus futura copulet, omnemque complectatur vitae consequentis statum. eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & sermone, & usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum,

domesticorum, ac suorum, serpat longius, & se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriae, sed suis, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in coelo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. eadem ratio habet in se quiddam amplum, atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam & excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum. Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, & in eadem pulcritudine, & aptum ex illis tribus: in quo inest ordo, & moderatio. cujus similitudine perspecta in formarum specie; a dignitate transitum est ad honestatem dictorum, atque factorum. nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere: vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. H A B E S undique expletam, & perfectam, Torquate, formam honestatis: quae tota his quatuor virtutibus, quae a te quoque commemoratae sunt, continetur. hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam, aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait eos inani voce sonare

(his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis quae fit subijcienda sententia. ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. quod, inquit, quamquam voluptatibus quibusdam est saepe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem. Videsne quam sit magna dissensio? philosophus nobilis, a quo non solum Graecia, & Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse saepe judico: & si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. quod si sit ipsum per se rectum, atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulcritudine esset, specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste. Quid nunc, honeste, dicit? idemne, quod jucunde? ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. an nisi populari fama? sine ea igitur jucunde negat posse vivere? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit honestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari. nam si propter voluptatem: quae est ista laus, quae possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi, illud honestum, quod populare sit, sentiat, & sine eo jucunde neget

get vivi posse : aut quidquam aliud honestum intelligat : nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura laudabile.

XVI. ITAQUE, Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, & sapienter, & juste viveretur, tu ipse mihi gloriari videbare, tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quae significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem, & justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? istorum enim verborum amore, quae perraro appellantur ab Epicuro, sapientiae, fortitudinis, justitiae, temperantiae, praestantissimis ingeniis homines se ad philosophiae studium contulerunt. Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus : quibus sapientiam non cernimus. quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur. cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? Quicum in tenebris. Hoc dictum in una re, latissime patet : ut in omnibus factis, re, non teste moveamur. Sunt enim levia, & perinfirma, quae dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciar, tum etiam poenae timore; qua aut afficiuntur, aut semper sunt in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet : sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veterato-

rem

rem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum praetor quaestionem inter sicarios exercuisset, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scaevola, tribunus plebis, ferret ad plebem, vellentne de ea re quaeri. quo plebiscito decreta a senatu est consuli quaestio Cn. Caepioni. profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. erat enim res aperta.

XVII. NON igitur de improbo, sed callido improbo quaerimus: qualis Q. Pompejus in foedere Numantino infitiando fuit. nec vero omnia timentem: primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus, & testus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo: cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret. id Sextilius factum negabat. poterat autem impune. quis enim redargueret? nemo nostrum negabat: eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed & multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus Fadiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit perennem Sextilius hereditatem. unde, si secutus esset eorum

eorum sententiam, qui honesta & recta emolumentis omnibus & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur cum postea censes anxio animo, aut sollicito fuisse? nihil minus, contraque, illa hereditate dives; ob eamque rem laetus. magni enim aestimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam. quae quidem vel cum periculo est quaerenda vobis. est enim effectrix multarum, & magnarum voluptatum. Ut igitur illis, qui, recta & honesta quae sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quaevis pericula, decoris, honestatisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates; si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimae. idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset, itaque quantum adiit periculum? ad honestatem enim illum omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, animi causa, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gaudebit. deprehensus, omnem poenam contemnet. erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem. quem quidem vos, cum improbis poenam proponitis, impatibilem facitis: cum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem.

XVIII. SED finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam praepotentem: ut M. Crassus fuit; qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompejus, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quam-

vis vellet justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possunt, quae nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas suae filiae, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducaeus, Sex. F. is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem & humanitatis, & probitatis suae filium, tum doctus, tum omnium vir optimus, & justissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quaero, (quoniam idem tu certe fecisses) nonne intelligas, eo majorem vim esse naturae, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum &, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam & velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum futura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen, scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, justitia profiscantur a natura, & si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de Republica libris sunt dicta a Laelio.

XIX. TRANSFER idem ad modestiam, vel temperantiam, quae est moderatio cupiditatum, rationi obediens. satisne ergo pudori consulat,

fulat, si quis sine teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla commitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis, proelium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore, atque impetu concitati? utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque reipublicae, tu contra nihil, nisi sua? si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates. malo enim dicere, quam voluptates, in tanto praesertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se devoveret, & equo admissio in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in proelio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicae praeberet. Contineo me ab exemplis. Graecis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quattuor. ego, si nostros colligere coepero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me deficiet: &, ut A. Varius, qui est habitus iudex durior, dicere confessori solebat, cum, da-
tis

tis testibus; alii tamen citarentur, Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit : sic a me satis datum est testium. quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Sullae consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus. At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatam aliquem plurimis, & maximis voluptatibus, nullo nec praesenti, nec futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maximis: toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate: & quaerebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem?

XX. L. THORIUS Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. erat & cupidus voluptatum, & cujusvis generis ejus intelligens, & copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia, & fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate. habebat tamen rationem valitudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cenam & esuriens, & sitiens veniret: eo cibo, qui & suavissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum: vino, & ad voluptatem, & ne noceret. cetera illa adhibebat, quibus demptis negat se Epicurus intelligere, quid

quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. color egregius, integra valitudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vero beatum oratio quidem vestra sic cogitat. Ego, huic quem anteponam non audeo dicere: dicit pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, praeter fidem, quam dederat hosti, ex patria Karthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora, tam magna, neque tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat voluntarius. non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate, & constantia sunt beati. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, seipsa interemit. hic dolor populi Romani duce & auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus consul est factus. Tenuis L. Virginus, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam, sua manu occidit, potius, quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

XXI. A U T haec tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quae ista

causa

causa est voluptatis, quae nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia mutata est: numquam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam haec nos etiam tractare coepimus, supeditabit nobis Atticus noster de thesauris suis, quos, & quantos viros habere testium sat est. Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? Sint ista Graecorum. quamquam ab his philosophiam, & omnes ingenuas disciplinas habemus. sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. alteri, plurimum se, & longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen & in corpore, & extra, esse quaedam bona. Et certamen honestum, & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. at cum tuis cum disleras, multa sunt audienda etiam de obscenis voluptatibus, de quibus ab Epicuro saepissime dicitur. Non potes ergo illa tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, & studia perspexeris. pudebit te, inquam, illius tabulae, quam Cleanthes, sane commode, verbis depingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula voluptatem, pulcherrimo vestitu, & ornatu regali, in solio sedentem: praesto esse virtutes, ut ancillulas,

las, quae nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, & eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset,) ut caveret, nequid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic natae sumus, ut tibi serviremus : aliud negotii nihil habemus.

XXII. A T negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere. quasi ego id curem, quid ille ajat, aut neget. illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bonum putat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit ? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriae licentiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in afortorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. nam nec vir bonus, ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuria. nosti credo illud :

Nemo pius est, qui pietatem -----

Cave quidquam putes esse verius. nec enim, dum metuit, justus est : & certe, si metuere destiterit, non erit. non metuit autem, si celare poterit, si opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere, certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera, certaue justitia, simu-

E

lationem

lationem nobis justitiae traditis; praecipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quae dici eadem de ceteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tamquam in aqua ponitis. Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, & familia vestra, & nomine. & hercule mihi vir optimus, nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium, & quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quae nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. quae mihi ipsi, qui volo & esse, & haberi gratus, grata non essent, nisi eum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis, sua, quod interest omnium recte facere. si id dicis, vicimus. id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus, sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, & ex ejus spoliis sibi & torquem, & cognomen induit, nullam aliam ob causam, nisi quod ei talia facta, digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, poenae aut infamiae metu coercebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium, quod stuprum, quae libido non se propriiet, ac projiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia? Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quae facis, quae cogitas, quae con-

contendis, quo referas, cujus rei causa perficere, quae conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, & in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quae sis observaturus in jure dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, & de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita, nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in judicio, aut, si coronam times, dic in senatu. numquam facies. cur, nisi quod turpis est oratio? mene ergo, & Triarium, dignos existimas, apud quos turpiter loquare? Verum, esto.

XXIII. VERBUM ipsum voluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem, & obscuram. individua cum dicitis, & intermundia, quae nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quae passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim jucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? tum enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas. Sit sane ista voluptas. dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. si ne hoc quidem satis ample, satis ho-

neſte dici putas ; dic te omnia & in iſto magiſtratu, & in omni vita, utilitatis tuae cauſa fa-
 cturum, nihil niſi quod expediat, nihil denique
 niſi tua cauſa : quem clamorem concionis, aut
 quam ſpem conſulatus ejus, qui tibi paratiſſimus
 eſt, futuram putes ? eamne rationem ſequare,
 qua tecum ipſe, & cum tuis utare, profiteri autem,
 & in medium proferre non audeas ? At vero illa,
 quae Peripatetici, quae Stoici dicunt, ſemper tibi
 in ore ſunt. in judiciis, in ſenatu, *officium, ae-*
quitatem, dignitatem, fidem, recta, honeſta, di-
gna imperio, digna populo Romano, omnia peri-
cula pro republica, mori pro patria. Haec cum
 loqueris, nos barones ſtupemus : tu videlicet te-
 cum ipſe rides. nam inter iſta tam magnifica verba,
 tamque praeclara, non habet ullum voluptas lo-
 cum, non modo illa, quam in motu eſſe dicitis,
 quam omnes urbani, ruſtici, omnes, inquam,
 qui Latine loquuntur, voluptatem vocant : ſed
 ne haec quidem ſtabilis, quam, praeter vos, ne-
 mo appellat voluptatem.

XXIV. V I D E, ne non debeas verbis noſtris u-
 ti, ſententiis tuis. Quod ſi vultum tibi, ſi inceſſum
 fingeres, quo gravior viderere, non eſſes tui ſimi-
 lis : verba tu ſingas, & ea dicas, quae non ſenti-
 as, aut etiam, ut veſtitum, ſic ſententiam habeas
 aliam domeſticam, aliam forenſem, ut in fronte
 oſtentatio ſit, intus veritas occultetur ? Vide,
 quaeſo, rectumne ſit. mihi quidem eae verae vi-
 dentur opiniones, quae honeſtae, quae laudabiles,
 quae glorioſae, quae in ſenatu, quae apud popu-
 lum, quae in omni coetu, concilioque proſeren-
 dae ſint : ne id non pudeat ſentire, quod pudeat
 dicere. Amicitiae vero locus ubi eſſe poteſt, aut
 quis amicus eſſe cuiquam, quem non ipſum amet
 propter

propter ipsum? quid autem est amare, e quo nomen dictum amicitiae est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. esse enim, nisi eris, non potes. qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non sub dubia utilitatis ratione effici solet, sed ipsum a se oritur, & sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequitur utilitas: &, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit saepe) defecerit? relinquesne? quae ista amicitia est? retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, utilitatis causa expetenda, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed jacturae rei familiaris erunt faciundae, labores suscipiendi, adeundum vitae periculum: ne tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse, & suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut moriari pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? &, si id non probares, quo minus ambo una necaremini, non precarere?

XXV. FACERES tu quidem, Torquate, haec omnia. nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te praetermissurum credam aut mortis, aut doloris metu. non quaeritur autem, quid

naturae consentaneum sit, sed quid disciplinae. ratio ista, quam defendis; praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in coelum efferrat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi quis illum neget & bonum virum, & comem, & humanum fuisse. de ingenio ejus in his disputationibus, non de moribus quaeritur. sit ista in Graecorum levitate perversitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed quamvis comis in amicitias tuendis fuerit, tamen, si haec vera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit. At multis se probavit: & quidem jure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. in omni enim arte, vel studio, vel quavis scientia, vel in ipsa virtute, optimum quidque rarissimum est. Ac mihi quidem, quod & ipse bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie sunt & in amicitias fideles, & in omni vita constantes, & graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur major vis honestatis, & minor voluptatis. ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur dicere melius, quam facere: sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere.

XXVI. SED haec nihil sane ad rem. illa videamus, quae a te de amicitia dicta sunt. e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem, colendam esse, quod sine ea tuto, & sine metu vivi non posset, nec jucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. attulisti aliud humanius horum recentiorum, numquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo

mo utilitatis causa amicum expeti: cum autem
usus accessisset, tum ipsum amari propter se,
etiam omiſſa ſpe voluptatis. hoc etſi multis mo-
dis reprehendi poteſt, tamen accipio quod dat.
mihi enim ſatis eſt, iſſis non ſatis. nam aliquan-
do poſſe recte fieri dicunt, nulla exſpectata, nec
quaefita voluptate. Poſuiſti etiam, dicere alios,
foedus quoddam inter ſe facere ſapientes, ut
quemadmodum ſint in ſe ipſos animati, eodem
modo ſint erga amicos: id & fieri poſſe, & ſaepe
eſſe factum, & ad voluptates percipiendas maxi-
me pertinere. Hoc foedus facere ſi potuerunt,
faciant etiam illud, ut aequitatem, modeſtiam,
virtutes omnes per ſe ipſas gratis diligant. At
vero ſi fructibus, & emolumentis, & utilitati-
bus amicitias colemus, ſi nulla caritas erit, quae
faciat amicitiam ipſam ſua ſponte, vi ſua, ex ſe,
& propter ſe expetendam: dubium eſt, quin fun-
dos, & inſulas amicis anteponamus? Licet hic
rurſus ea commemorare, quae optimis verbis ab
Epicuro de laudibus amicitiae dicta ſunt. non
quaero, quid dicat, ſed quid convenienter poſſit
rationi, & ſententiae ſuae dicere. Utilitatis cauſa
amicitia eſt quaefita. num igitur utilioremi tibi
hunc Triarium putas eſſe poſſe, quam ſi tua ſint
Puteolis granaria? collige omnia, quae ſoletis:
praefidium amicorum. Satis eſt tibi in te, ſatis
in legibus, ſatis & in mediocribus amicitiiſ praefi-
dii: jam contemni non poteris. odium autem
& invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab
Epicuro praecepta dantur. & tamen non tantis
vectigalibus ad libertatem utens, etiam ſine hac
Pyladea amicitia, multorum te benevolentia prae-
clare & tuebere, & munies. At quicum joca,
ſeria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta

omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantae pecuniae? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse praestantius: sin emolumento, summas familiaritates, praediorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus.

XXVII. SED in rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim, & concluso, neque virtutibus, neque amicitiiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil praeterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam. Quoniam igitur omnis summa philosophiae, ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitur, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit semper sibi illud stabile, & firmum permansurum, quod fragile, & caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest. Nemo igitur esse beatus potest. neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata duci solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta, atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse

esse, alias miser. qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatae vitae sapientia: neque exspectat ultimum tempus aetatis: quod Croeso scribit Herodotus praeceptum a Solone. etenim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam, si illa sit sempiterna. Haec dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore aetatis voluptatem fieri majorem, quam finito, atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis. negat enim summo bono asserre incrementum diem. qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus, beatum & aeternum? dempta enim aeternitate nihilo beatior Jupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruatur, id est, voluptate. at enim hic etiam dolore. at eum nihili facit. ait enim se, si uratur, quam hoc suave dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si aeternitate non vincitur? in qua quid est boni praeter summam voluptatem, & eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? in voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quod & in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest praestare

praestare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hae non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. totum autem id externum: &, quod externum, id in casu est. ita fit beatæ vitæ domina fortuna. quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti.*

XXVIII. AGE, inquires: ista parva sunt. *sapientem locupletat ipsa natura*: cujus divitias Epicurus ipse parabiles esse docuit. Haec bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. negat enim tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, cibi condimentum esse famem: potionis sitim. sed, qui ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio. nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo. Naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem tanti aestimaretis. *Non minor, inquit, voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis.* Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menae non anteponere. cui vero in voluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione sunt iudicanda: eaque dicenda optima, quae sunt suavissima.

vissima. Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quae a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. ipse enim Metrodorus, paene alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. jam enim adesse poterit. qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipsum absurdum, maximum malum negligi. sed quae tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses. nisi forte cum dicis, qui simulatque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallet levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed & saepe plane, & diu. quos ille, dii immortales! cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur.

at miser, si in vitiosa, & flagitiosa vita afflueret voluptatibus.

XXIX. QUOD autem magnum dolorem brevem, longinquum levem esse dicitis, id non intelligo, quale sit. video enim & magnos, & eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quaedam praecepta sunt, ac pene leges, quae effaeminari virum vetant in dolore. quamobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetaeo funestare:

*Quod ejulatu, questo, gemitu, fremitibus
Resonando multum, flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

*Cui viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae taetros cruciatus cient.*

Sit Epicurus Philocteta: si gravis dolor, brevis. At jam decimum annum in spelunca jacet. Si longus, levis. dat enim intervalla, & relaxat. Primum non saepe: deinde quae est ista relaxatio, cum & praeteriti doloris memoria, recens est; & futuri, atque impendentis torquet timor? Moria-
tur, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, Plus semper voluptatis? si enim ita est; vide, ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari, dolore frangi, succumbere. nam ista vestra, Si gravis, brevis: si longus, levis, dictata sunt. virtutis, magnitudinis animi, patientiae, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet.

XXX. AUDI

XXX. AUDI, ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus: & intellige, facta ejus cum dictis discrepare. Epicurus Hermacho S. *Cum ageremus, inquit, vitae beatum, & eundem supremum diem, scribebamus haec. tanti autem morbi aderant vesicae & viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem possit accedere.* Ecce miserum hominem, si dolor, summum malum est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum: *Compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi laetitia, quam capiebam memoria rationum, inventorumque nostrorum. sed tu, ut dignum est tua erga me, & erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos.* Non ego jam Epaminondae, non Leonidae mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedaemonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispexit, quaesivit, salvusne esset clypeus, cum salvum esse flentes sui respondissent: rogavit, essentne fusi hostes: cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine profuso, in laetitia, & in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Praeclaras mortes sunt imperatoriae. philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. Refert tamen; quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur, inquit, cum summis doloribus laetitia.* Audio equidem philosophi vocem, Epicure. sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta & inventa;

gaudere

gaudere non potes. nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus: nec dolere. *Praeteritis*, inquit, *gaudeo*. Quibusnam praeteritis? si ad corpus pertinentibus, rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. si autem ad animum; falsum est; quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio, & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

XXXI. H u c, & illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac praeclara epistola scriptum ab Epicuro congruens, & conveniens decretis ejus reperietis. ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta ejus probitate ipsius, ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria, & caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitam voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam. quod enim testimonium majus quaerimus, quae honesta & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum (quamquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat:) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. scripsit enim, & multis saepe verbis, & breviter, apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere.* hoc ipsum elegantius

legantius poni, meliusque potuit. nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. quaero autem, quid sit, quod, cum dissolutione, id est, morte sensus omnis exstinguatur; & cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos: tam accurate, tamque diligenter caveat, & fanciat, ut *Amynomachus*, & *Timocrates*, heredes sui, de *Hermachi* sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense *Gamelione*: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunae, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut & sui, & *Metrodori* memoria colatur. Haec ego non possum dicere non esse hominis & belli, & humani; sapientis vero nullo modo, physici praesertim, quem se ille esse vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies saepius, qui semel fuit? certe non potest. an ejusdemmodi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. sed, ut sit, etiamne post mortem coletur: idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem? Haec non erant ejus, qui innumerabiles mundos, infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. numquid tale *Democritus*? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est. Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquires, fieri sapiens, nisi natus esset. & ista modo ne si avia
qui-

quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius testamento cavere, ut ageretur.

XXXII. SED, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum cum in eo est, non est beatus. sapiens autem semper beatus est, & est aliquando in dolore. non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? *Bona praeterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides, aut quis alius artem memoriae polliceretur, oblivionis, inquit, mallem. nam meminisse etiam quae nolo, oblivisci non possum quae volo. Magno hic ingenio, sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim. Quid, si etiam jucunda memoria est praeteritorum malorum? ut proverbium nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgo enim dicitur, *Jucundi aeti labores*: nec male Euripides: concludam, si potero, Latine: Graecum enim hunc versum nostis omnes:

Suavis laborum est praeteritorum memoria.

Sed ad bona praeterita redeamus. quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropaeorum

rum recordatione levaret dolorem suum: audirem, & plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perducere poterit, si prima quaeque bene ab eo consulta, atque facta, ipsius oblivione obruerentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum. nam si quae sunt aliae, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat. in quo ille rex Assyriae gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quaeque avolat, saepiusque relinquet causas poenitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes: ----

reliquaque praeclare;

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic praeteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. hic se ad ea revocat, e quibus nihil umquam retulerit ad corpus: tu totus haeres in corpore.

XXXIII. ILLUD autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi & voluptates, & dolores, ad corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat umquam? video, quicum loquar. te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: haec leviora ponam: poema, orationem, cum aut scribis, aut legis;

F

cum

cum omnium factorum, cum regionum conquiri historiam; signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) sed ea, quae dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quae dixi, referre: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates, & dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem praesentia solum sentiantur? qui probari potest, ut is, qui propter me aliquid, plus, quam ego ipse, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major est animi voluptas, quam corporis. ita fit, ut gratulator laetior sit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores, quam corpore: quid occurrat, non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem, doloremque referetis, efficietis umquam. Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiae multa faciunt, duce sua quaeque natura, partim indulgenter vel cum labore; ut in gignendo, in educando perscibile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem? partim cursu, & peregrinatione laetantur: congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrium

lucrum genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam desideria videmus. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quaedam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? & homini, qui ceteris animantibus plurimum praestat, praecipui a natura nihil datum esse dicemus?

XXXIV. Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe, multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, varietque abundantes nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quaerentibus. nec tamen ullo modo summum pecudis bonum, & hominis, idem mihi videri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus, & pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si, cum tanto impetu in Graeciam venisset, causam ejus quis ex eo quaereret, tantarum copiarum, tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis, & gravissimis artibus, atque virtutibus instructum, & ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne caelum, totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum. Ad altiora quaedam, & magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex a-

nimi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, vitae quidem infinita, inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens, inest moderator cupiditatis pudor, inest ad humanam societatem justitiae fida custodia: inest in perpetiendis laboribus ad-eundisque periculis firma, & stabilis doloris, mortisque contemptio. ergo haec in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi ut reliquae corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati proponenda sunt, ut vires, valitudo, velocitas, pulcritudo? quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam caeleste & divinum putaverunt. quod si esset in voluptate summum bonum (ut dicitis,) optabile esset, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies, noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. vestri haec verecundius: illi fortasse constantius. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quaero, num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptates artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulcritudinem? quae autem est alia causa erroris tanti, tam longe, lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi,
in

in qua inest ratio, atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat? Quaero enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse nolitis?

XXXV. **LEGE** laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Ageilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestrae familiae: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam?

UNO ORE CUI PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primum populi fuisse, quod praestantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus, & magnam indolem, quos suis commodis inservituros, & quidquid ipsis expediat, facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tollitur beneficium: tollitur gratia: quae sunt vincula concordiae. nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodas, beneficium illud habendum est, sed foeneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimae, quae, nisi honestas natura plurimum valeat, cur non

cadant in sapientem, non est facile defendere. Ac, ne plura complectar (sunt enim innumera-
bilia) bene laudata virtus voluptatis aditus inter-
cludat necesse est. quod jam a me expectare no-
li. tute introspecte in mentem tuam ipse: eam-
que omni cogitatione pertractans, percunctare ip-
se te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens,
in ea, quam saepe usurpabas, tranquillitate dege-
re omnem aetatem sine dolore, assumpto etiam il-
lo, quod vos quidem adjungere soletis, sed fieri
non potest, sine doloris metu: an, cum de omni-
bus gentibus optime merere, cum opem indi-
gentibus, salutemque ferres, vel Herculis perpeti
aerumnas. sic enim majores nostri labores non
fugiendos, tristissimo tamen verbo aerumnas
etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te,
cogeremque, ut responderes, nisi vererer, ne
Herculem ipsum ea, quae pro salute gentium
summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse
diceres. Quae cum dixissem, Habeo, inquit
Torquatus, ad quos ista referam: &, quamquam
aliquid ipse poteram, tamen invenire malo para-
tiores familiares nostros. Credo Syronem dicis,
& Philodemum, cum optimos viros, tum doctis-
simos homines. Recte, inquit, intelligis. Age
sane, inquam. sed erat aequius, Triarium ali-
quid de nostra dissensione judicare. Immo, in-
quit arridens, iniquum, hac quidem de re. tu e-
nim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat.
Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audaci-
us. nam haec ipsa mihi erunt in promptu, quae
modo audiui; nec ante aggrediar, quam te ab istis,
quos dicis, instructum videro. Quae cum essent
dicta, finem fecimus & ambulandi, & disputandi.

M. T U L-

M. TULLII CICERONIS

DE FINIBUS

Bonorum & Malorum

AD

B R U T U M

LIBER TERTIUS.

I. OLUPTATE mequidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessurum arbitror, convictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis jucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis titil-

F 4

lantem

lantem, ex eave natam laetitiam, quam gravitatem animi, atque constantiam. quare illam quidem dimittamus, & suis se finibus petere jubeamus, ne blanditiis ejus, illecebrisque impediatur disputandi severitas. Quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire volumus, quoniam & voluptas ab eo remota est, & eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat: qua nihil potest esse praestantius. Itaque quamquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus: tamen haec acrior est cum Stoicis parata contentio. quae enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite differuntur. neque enim qui defendunt eam, versuti in differendo sunt, nec qui contra dicunt, causam difficilem repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum ejus judicium in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum, aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, differendi genus: idque cum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cujus usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, cum constituantur earum rerum vocabula, quae in quaque arte versentur. Itaque & dialectici, & physici verbis utuntur iis, quae ipsi

psi Graeciae nota sunt. geometrae vero, musici, grammatici, etiam more quodam loquuntur suo. item ipsae rhetorum artes, quae sunt totae forenses, atque populares, verbis tantum in docendo quasi privatis utuntur, ac suis.

II. ATQUE, ut omittam has artes elegantes, & ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. quo magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim philosophia vitae: de qua disserens arripere verba de foro non potest. Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque eorum princeps, non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. Quod si in ea lingua, quam plerique uberiores putant, concessum a Graecia est, ut doctissimi homines de rebus non pervagatis, inusitatis verbis uterentur: quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Et si, quod saepe diximus, & quidem cum aliqua querela non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores: elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur, quam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica. quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu praecepta sunt, nostra ducamus. Atque haec quidem de rerum nominibus. De ipsis rebus autem saepenumero

saepenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum haec ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiae tantum processeris. quod si facerem, quasi te erudiens, jure reprehenderer. sed ab eo plurimum absum: neque, ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, & quia te habeo aequissimum eorum studiorum, quae mihi communia tecum sunt, existimatorem, & judicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quae mihi fuit cum avunculo tuo, divino, ac singulari viro. Nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. quo cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec fatiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reipublicae detrahens, quo magis tum in summo otio, maximaque copia quasi heluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. Quod cum accidisset, ut alter alterum nec-opinato videremus, surrexit statim. deinde prima illa, quae in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo: &, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperam. causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: & quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit.

nam

nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villae delectari. est enim mihi magnae curae: quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiat, ut & patri, & Caepioni nostro, & tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. nam & avi ejus memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem: qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) & Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum & amicitia, & omni voluntate, sententiaque conjunctus. Praeclare, inquit, facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, & puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso: sed te adjungo focium. addo etiam illud, multa jam mihi dare signa puerum & pudoris, & ingenii. sed aetatem vides. Video equidem, inquam: sed tamen jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior. Sic, & quidem diligentius, saepiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter. sed resideamus, inquit, si placet. itaque fecimus.

III. T U M ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis (ut scis) non saepe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! erat enim, si cujusquam, certe tuum, nihil praeter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi, quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere. ratio enim
nostra

nostra consentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. quidquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisque numeraveris: & honestum ipsum, quasi virtutis lumen, exstinxeris, & virtutem penitus everteris. Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne verborum gloriam tibi cum Pyrrhone, & Aristone, qui omnia exaequant, esse communem? de quibus, cupio scire, quid sentias. Ergone quaeris, inquit, scire, quid sentiam? quos bonos viros, sortes, justos, moderatos aut audivimus in republica fuisse, aut ipsi vidimus; qui sine ulla doctrina naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, praeter eam, quae nihil aliud in bonis habet, nisi honestum: nihil, nisi turpe, in malis: ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis alia; sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis, aut in malis numerent, eas non modo nihil adjuvare arbitror, neque affirmare, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit: nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit; cur opera philosophiae sit danda, nescio. si enim sapiens aliquis miser esse possit, nae ego istam gloriosam, memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem.

IV. QUAE adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his istud honestum, non summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum bonum videri. quod si ita est, sequitur

sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur laudas, & hanc eorum sententiam sequi nos censes oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quae secundum naturam sint, habere delectum: qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur ejus, virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quaero, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam modo, inquam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum, ut hoc quoque pluribus nominibus infigne faciamus: quid praeterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis, Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum: multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet haec Stoicorum ratio difficilior quiddam & obscurius. nam cum in Graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina novarum nova videbantur, quae nunc consuetudo

fuetudo diuturna trivit : quid censes in Latino fore ? Facillimum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni ? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiferti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere : & tamen puto concedi nobis oportere, ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurreret Latinum, ne hoc ephippiis, & acratophoris potius, quam proegmenis, & apoproegmenis concedatur. quamquam haec quidem praeposita recte, & rejecta dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adjuvas : & istis quidem, quae modi dixisti, utar potius Latinis. in ceteris subvenies, si me haerentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed fortuna fortes. quare conare, quaeso. quid enim hoc possumus agere divinius ?

V. P L A C E T his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animal (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari, & commendari ad se conservandum, & ad suum statum, & ad ea, quae conservantia sunt ejus status, diligenda : alienari autem ab interitu, iisque rebus, quae interitum videantur afferre. id ita esse sic probant, quod ante quam voluptas, aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, aspernenturque contraria. quod non fieret, nisi statum suum diligerent, interitum timerent. fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se, & sua diligerent. ex quo intelligi debet, principium ductum esse, a se diligendi.

gendi. In principiis autem naturalibus diligendi sui plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. quibus ego vehementer assentior : ne, si voluptatem natura posuisse in iis rebus videatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. satis esse autem argumenti videtur, quamobrem illa, quae natura prima sunt ascita, natura diligamus ; quod est nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit, & integras omnes partes corporis, quam eodem usu imminutas, aut detortas habere. rerum autem cognitiones : vel, si haec verba aut minus placent, aut minus intelliguntur, *extra-
discipulis* appellemus licet : eas igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum & continens veritatem. id autem in parvis intelligi potest ; quos delectari videamus, etiam si eorum nihil interfit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus ; cum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod constent ex cognitionibus, & contineant quiddam in se ratione constitutum, & via. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a ceteris rebus, quae sunt contra naturam, arbitrantur. Jam membrorum, id est, partium corporis alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt intus in corpore, quorum utilitas quantita sit, a medicis etiam disputatur : alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, viris mammae atque barba. Haec dicuntur fortasse jejunijs : sunt enim quasi prima elementa naturae ; quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consecrari : *verumtamen*

rum tamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt. ita fit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam. sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici videtur. istiusmodi autem res dicere ornate velle, puerile est: plane autem, & perspicue expedire posse, docti, & intelligentis viri.

VI. PROGREDIAMUR igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus: quibus congruere debent, quae sequuntur. sequitur autem prima divisio haec. Aestimabile esse dicitur: sic enim, ut opinor, appellamus id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione: quam ille *ἀξιαν* vocat: contraque inaeestimabile, quod sit superiori contrarium. initiis igitur ita constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello *καθῆκον*) ut se conservet in naturae statu: deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sint, pellatque contraria: quae, inventa selectione, & item rejectione, sequuntur: deinceps cum officio selectio. deinde ea perpetua, tum ad extremum constans consentaneaue naturae: in qua primum inesse incipit, & intelligi, quid sit, quod vere bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam. simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant *ἐννοίαν* illi, viditque rerum agendarum ordinem, &, ut ita dicam, concordiam: multo eum pluris aestimavit, quam omnia illa, quae primum dilexerat, atque ita cognitione,

cognitione, & ratione collegit, ut statuerit, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum, & expetendum bonum, quod cum positum sit in eo, quod *ἐμολογία* Stoici, nos appellemus convenientiam, si placet: cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sunt omnia honeste facta, ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum, vi sua & dignitate expetendum est: eorum autem, quae sunt prima naturae, propter se nihil expetendum. Cum vero illa, quae officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturae; ea ad haec referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturae: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio. consequens enim est, & post oritur, ut dixi. est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc primum error tollendus est, nequis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim, sicui sit propositum, collineare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia, quae possit, ut collineet: huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collineet; & tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: sed hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.

VII. CUM autem omnia officia a principiis naturae proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum

G

saepe

saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo; sic minime mirum est, primo nos sapientiae commendari ab initiis naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant: sic appetitio animi, quae ὁρμή Graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam vivendi videtur data: itemque & ratio, & perfecta ratio. Ut enim histrioni actio, saltatori motus, non quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens, consentaneumque dicimus. nec enim, gubernationi, aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, & saltationi, ut in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. & tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo; propterea quod in illis, quae recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in ceteris artibus non fit. Inscite autem medicinae, & gubernationis ultimum eum ultimo sapientiae comparatur. sapientia enim & animi magnitudinem complectitur, & iustitiam, & ut omnia, quae homini accidunt, infra se esse iudicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod intersit, aut differat

differat aliud ab alio, praeter honesta, & turpia. Videamus nunc, quam sint praeclare illa iis, quae jam posui, consequentia. Cum enim hoc sit extremum (sentis enim, credo, me jam diu, quod *τέλος* Graecus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo, aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere, necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam, fortunaeque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum judicemus.

VIII. P O T E S T id quidem fuisse, & copiose, & omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis rhetorice & augeri, & ornari: sed confectaria me Stoicorum, brevia, & acuta delectant. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est. quod autem laudabile est, omne honestum est. bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur? Certe. quod enim efficiebatur ex his duobus, quae erant sumpta, in eo vides esse conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud autem perabsurdum, Bonum esse aliquid, quod non expetendum sit: aut expetendum, quod non placens: aut, si id, non etiam diligendum. ergo & probandum. ita etiam laudabile. id autem honestum. ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. Deinde quaero, quis aut de misera vita possit gloriarī, aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo

efficatur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi honestae vitae jure contingere. ita fit, ut honesta vita, beata vita sit. & quoniam is, cui contingit, ut jure laudetur, habet insigne quiddam ad decus, & ad gloriam, ut ob ea, quae tanta sint, beatus dici jure possit: idem de vita talis viri rectissime dicitur. ita, si beata vita honestate cernitur: quod honestum est, id bonum solum habendum est. Quod vero negari nullo modo possit, quem umquam stabili, & firmo, & magno animo, quem fortem virum dicimus, effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? Ut enim qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere: sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idque contemnere: quo posito, & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo, atque forti, omnia, quae cadere in hominem possint, despiciere, & pro nihilo putare. quae cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus, & excellens, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quaerimus certe, & confidere sibi debet, & suae vitae & actae, & consequenti: & bene de se judicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

IX. N E C vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. quas quamquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo
bone

bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturae in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancā fore putaverunt, sine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, singulis singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuicumodi sunt, qui summum bonum in animo, atque in virtute posuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi & ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum, & qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum, & summum munus esse sapientis, obsistere visis, assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet. sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam si selectio nulla sit ab iis rebus, quae contra naturam sint, earum rerum quae sint secundum naturam, tollatur cūnis ea, quae quaeratur, laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, & iis, quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eveniant, seligentem, quae secundum naturam, & si quae etiam contra naturam sunt, rejicientem. id est convenienter, congruenterque naturae vivere. Sed in ceteris artibus cum dicitur artificiose, posterum quodam modo, & consequens putandum est: quod illi *ἡγεμονία* appellant. quod autem in quo sapienter dicimus, id adprimo rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam ut pecca-

tum est, patriam prodere, parentes violare, sana depeculari, quae sunt in effectu: sic timere, sic macerere, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. verum ut haec non in posteris, & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quae proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

X. BONUM autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum definitiones paullum oppido inter se differunt, & tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definierit, id, quod esset natura absolutum. id autem sequens, illud etiam quod prodesset (*ἀφ' ἑαυτοῦ* enim sic appellamus) motum, aut statum esse dixit, e natura absoluta. Cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum posui bonum, notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, adscendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua & sentimus, & appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur: sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi aestimandum, sed ea aestimatio genere valet, non magnitudine. nam cum aestimatio, quae *ἀξία* dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis: quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit. alia est igitur propria aestimatio virtutis; quae

quae genere, non crescendo, valet. Nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram, acerbamque reddunt: quas Graeci *πάθη* appellant (poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare: sed non conveniret ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt *πάθος*. sit igitur perturbatio, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur:) nec hae perturbationes vi aliqua naturali moventur: omnesque hae sunt genere quattuor, partibus plures, aegritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis, & animi, *ἰσχυρὴ* appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturae vi commoventur: omniaque ea, sunt opiniones, ac iudicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.

XI. OMNE autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. praeter enim tres disciplinas, quae virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed haec quidem est perfacilis, & perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis umquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quae occulta nobis sunt, quo moveantur, quibus-

que de causis ea versentur in caelo? quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturae tam vehementer obduravit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, easque sine voluptate, aut utilitate aliqua non requirat, & pro nihilo putet? aut quis est, qui majorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore semper habes, proavi mei, ceterorumque virorum fortium, atque omni virtute praestantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, & educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum laesura non sit, offenditur? quis animo aequo videt eum, quem impure, ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuamus, quo minus homines tenebras, & solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudine ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam & honesta, expetenda per se, & eodem modo turpia, per se esse fugienda. Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum: intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse, quam illa media, quae ex eo comparentur. Stultitiam autem, & temeritatem, & injustitiam, & intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis.

vitiis. quas enim Graeci *κακία*; appellant, vitia malo, quam malitias nominare.

XII. NAE tu, inquam, Cato, verbis illustribus, & id, quod vis, declarantibus. Itaque mihi videris Latine docere philosophiam, & ei quasi civitatem dare: quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: & ista maxime propter limatam quandam & rerum, & verborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utuntur; ipsique dicunt, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. Quare attendo te studiosè, &, quaecumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriae mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse jam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, & ad consuetudinem nostrae orationis, vitia posuisse contraria. quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. si *κακία* malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traduceret. nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur. Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio: quam tractatam a Peripateticis mollius (est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorance[m] dialecticae) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quaestione, quae de bonis, & malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis

Peripateticis controversiam, sed nominum. mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis dissidere: maiorem multo inter Stoicos, & Peripateticos rerum esse ajo discrepantiam, quam verborum. quippe cum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum: nostri vero, quod aestimatione omnino aliqua dignum sit, complecti beatam vitam putent.

XIII. AN vero certius quidquam potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patiantur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviori de causa: opinio facit, non natura, vim doloris aut maiorem, aut minorem. Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quae sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum sit nobis, ut qui plura habeat, quae in corpore magni aestimantur, sit beatior. illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant: nostri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quae nos bona naturae appellemus, frequentia beatioram vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris aestimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum. Etenim si & sapere, expetendum sit, & valere: conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum, neque tamen,

tamen, si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatim. nam qui valitudinem aestimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam aestimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quae & honesta actio sit, & sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. nobis aliter videtur: recte, secusne, postea. sed potestne rerum major esse dissensio?

XIV. U T enim obscuratur, & offunditur luce solis lumen lucernae; & ut interit magnitudine maris Aegaei, stilla muriae; & ut in divitiis Croesi, teruncii accessio: & gradus unus in ea via, quae est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum aestimatio, splendore virtutis, & magnitudine obscuretur, & obruatur, atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus *ἐυκαιρία*) non sit major productione temporis (habent enim suum modum quaecumque opportuna dicuntur) sic recta effectio (*κατόρθωσις* enim ita appello, quoniam rectum factum *κατόρθωμα*) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet. Ut enim opportunitas illa, sic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis productione majora: ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis: utunturque simili. ut si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni

cothurni paucis anteponerentur, nec maiores minoribus : sic quorum omne bonum convenientia, atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus anteponentur. Nec vero satis acute dicunt : Si bona valitudo pluris aestimanda sit longa, quam brevis, sapientiae quoque usus longissimus quisque sit plurimi. non intelligunt, valitudinis aestimationem spatio judicari : virtutis, opportunitate : ut videantur qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem, & bonum partum meliorem longum esse, quam brevem. non vident, alia brevitate pluris aestimari ; alia diuturnitate. Itaque consentaneum est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putent posse, iidem placere, esse alium alio etiam sapientiore, itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. quod nobis non licet dicere : qui crescere bonorum finem non putamus. ut enim qui demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut jam jamque possint emergere, quam si etiam tum essent in profundo : nec catulus ille, qui jam appropinquat, ut videat, plus cernit, quam is, qui modo est natus : ita qui processit aliquantum ad virtutis aditum, nihilominus in miseria est, quam ille, qui nihil processit.

XV. H A E C mirabilia videri intelligo. sed cum certe superiora firma, ac vera sint, his autem ea consentanea & consequentia ; ne de eorum quidem veritate est dubitandum. sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere : attamen utrumque eorum fundi quodam modo, & quasi dilatari putant. Divitias autem Diogenes censet

censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad voluptatem, & ad valitudinem bonam, sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in virtute, neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest: itaque si voluptas, aut si bona valitudo sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus: nec ab ulla re, quae non sit in bonis, id, quod sit in bonis, contineri potest, ob eamque causam, quia cognitiones, comprehensionesque rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitionem movent; cum divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest. Quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio, propterea quod haec plurimae commentationis, & exercitationis indigeat: quod idem in artibus non sit: & quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitae complectatur, nec eadem haec in artibus esse videamus. Deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone: nec ullum sapientiae munus, aut opus inveniretur, cum inter res eas, quae ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque cum esset satis constitutum, id solum esse bonum, quod esset honestum, & id malum solum, quod turpetum inter haec, & illa, quae nihil valerent ad beate, misereve vivendum, aliquid tamen, quo differrent, esse voluerunt, ut essent eorum alia aestimabilia, alia contra, alia neutrum. Quae autem aestimanda essent, eorum in aliis satis esse causae, quamobrem quibusdam anteponerentur,
ut

ut in valitudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut gloriae, divitiarum, similium rerum: alia autem non esse ejusmodi: Itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno *προηγμένον*, contraque quod *ἀποπροηγμένον* nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus, ac novis: quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. quamquam tu hanc copiosiore etiam dicere soles. sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere.

XVI. U t enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id enim est *προηγμένον*) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, quae primario loco sunt, sed ea, quae secundum locum obtinent, *προηγμένα*, id est, producta, nominentur. quae vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota, & remota, vel, ut dudum diximus, praeposita, vel praecipua, & illa rejecta. re enim intellecta, in verborum usu faciles esse debemus. Quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod praepositum, vel praecipuum nominamus. itaque id definimus, quod sit indifferens, cum aestimatione mediocri. quod enim illi *ἀδιάφορον* dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. neque enim illud fieri poterat
ullo

ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra: nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis aestimabile esset: nec hoc posito; non aliqua essent praeposita. Recte igitur haec facta distinctio est, atque etiam ab iis, quo facilius res perspicui possit, hoc simile ponitur. Ut enim, inquirunt, si hoc fingamus esse quasi finem, & ultimum, ita jacere talum, ut rectus assistat: qui ita talus erit iactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem: qui aliter, contra: neque tamen illa praepositio tali, ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem: sed ad ejus vim, naturamque nihil pertinent. Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quae *τελικά* dicuntur: jam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod una non poterimus: ut res intelligatur) alia autem efficientia, quae Graeci *πρῶτα*, alia utrumque. de pertinentibus, nihil est bonum, praeter actiones honestas. de efficientibus, nihil praeter amicum. Sed & pertinentem, & efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, est illo pertinenti genere, quod dixi. quod autem honestas actiones affert, & efficit, id efficiens dici potest.

XVII. H A E C, quae praeposita dicimus, partim sunt per se ipsa praeposita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque. per se, ut quidam habitus oris, & vultus, ut status, ut motus: in quibus sunt & praeposita quaedam, & rejicienda: alia ob eam rem praeposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem

tem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valitudo. De bona autem fama (quam enim appellant *δοξα*, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem, & Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causa, porrigendum esse dicebant. quibus ego vehementer assentior. qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam propter se praepositam, & sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui, & liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si postumi futuri sint, propter ipsos: sic futurae post mortem famae tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum. Sed, cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus, consentaneum tamen est, fungi officio; cum id officium, nec in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut ejus ratio reddi possit. ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. Est autem officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit. ex quo intelligitur; officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis, quoniamque in iis rebus, quae neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse: tollendum id non est. Est autem ejus generis actio quoque quaedam, & quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid, & facere, eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium ejus generis

ris, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis.

XVIII. **AT QUI** perspicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. iudicat igitur, cum agit, officium illud esse. quod quoniam numquam fallitur in iudicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium: erit autem etiam inchoatum: ut, si iuste depositum reddere, in recte factis sit: in officiis ponatur, depositum reddere: illo enim addito, iuste, facit recte factum: per se autem hoc ipsum reddere, in officio ponitur: quoniamque non dubium est, quin in iis, quae media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita sit, aut dicitur, communi officio continetur. ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumpturum quae secundum naturam sint, rejecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, & insipientis. ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicamus. Sed cum ab his omnia proficiantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes: in his & excessum e vita, & in vita mansionem. in quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, huius officium est in vita manere: in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, huius officium est e vita excedere. e quo apparet, & sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit: & stulti manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud, & malum, quod saepe

jam dictum est, postea consequitur. prima autem illa naturae, sive secunda, sive contraria, sub iudicium sapientis, & delectum cadunt: estque illa subiecta quasi materia sapientiae. itaque & manendi in vita & migrandi ratio, omnibus iis rebus, quas supra dixi, metienda. nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda. ut saepe officium est sapientis, desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturae vivere. sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. itaque a sapientia praecipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariae: perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse, manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita, & mahens, aequè miser est: nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

XIX. PERTINERE autem ad rem arbitrantur, intelligi natura fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet, figura, membrisque corporum; quae ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero haec inter se congruere possint; ut natura & procreari vellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturae inspicere potest: quarum in factu, & in educatione laborem cum cernimus,
naturae

naturae ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorre-
re: sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genu-
erimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut
etiam communis hominum inter homines natura-
lis sit commendatio, ut oporteat hominem ab ho-
mine, ob id ipsum, quod homo sit, non alienum
videri. ut enim in membris alia sunt tamquam
sibi nata, ut oculi, ut aures: aliqua etiam cete-
rorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut
manus: sic immanes quaedam bestiae sibi solum
natae sunt: at illa, quae in concha patula pinna
dicitur; isque, qui erit e concha, qui, quod eam
custodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum se
recipit, includitur; ut videatur monuisse, ut ca-
veret: itemque formicae, apes, ciconiae, alio-
rum etiam causa quaedam faciunt. multo magis
haec conjunctio est hominis. itaque natura sumus
apti ad coetus, concilia, civitates. Mundum au-
tem censent regi numine deorum, eumque esse
quasi communem urbem, & civitatem hominum,
& deorum: & unumquemque nostrum, ejus mun-
di esse partem. ex quo illud natura consequi, ut
communem utilitatem nostrae anteponamus. ut
enim leges omnium salutem singulorum saluti an-
teponunt: sic vir bonus, & sapiens, & legibus
parens, & civilis officii non ignarus, utilitati omni-
um plus, quam unius alicujus, aut suae consulit.
Nec magis vituperandus est proditor patriae
quam communis utilitatis, aut salutis desertor,
propter suam utilitatem, aut salutem. ex quo fit,
ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro re-
publica, quod doceat, cariorum esse patriam no-
bis, quam nosmetipsos. quoniamque illa vox in-
humana, & scelerata ducitur, eorum, qui negant

se recusare, quo minus, ipsis mortuis terrarum omnium deflagratio consequatur: quod vulgari quodam versu Graeco pronuntiari solet. certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum.

XX. Ex hac animorum affectione testamenta, commendationesque morientium natae sunt. quodque nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem, congregationemque hominum, & ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quam plurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiae tradendis. Itaque non facile est invenire, qui quod sciat ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi, impetuque contendant: sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule, & de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Jovem cum optimum & maximum dicimus, cumque eundem salutarem, hospitalem, statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti, neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus: sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti, & consociati sumus. quod ni ita se haberet, nec justitiae ullus esset, nec bonitati locus. Et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homi-
ni

ni nihil juris esse cum bestiis. praeclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa, & deorum: eos autem, communitatis, & societatis suae; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet: qui id conservaret, eum justum: qui migraret, injustum fore. sed, quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occuparit, sic in urbe mundove communi non adversatur jus, quo minus suum quidque cujusque sit. Cum autem ad tuendos, conservandosque homines hominem natum esse videamus: consentaneum est huic naturae, ut sapiens velit gerere & administrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, & velle ex ea liberos. Ne amores quidem sanctos, a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem, atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis ejusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit: alii nullo modo.

XXI. U T vero conservetur omnis homini erga hominem societas, conjunctio, caritas: & emolumenta, & detrimenta, quae ὀφελήματα & βλάβηματα appellant, communia esse voluerunt: quorum altera profunt, nocent altera. nec solum ea communia, verum etiam paria esse dixerunt. incommoda autem, & commoda (ita εὐχρητήματα & δυσχρητήματα appello) communia esse voluerunt, paria noluerunt. illa enim quae profunt, aut quae nocent, aut bona sunt, aut mala: quae sint paria necesse est. commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quae praeposita, & rejecta dicimus. ea possunt paria non esse: sed emolumenta communia esse di-

cuntur. recte autem facta, & peccata, non habentur communia. Amicitiam autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere, quae profunt. quamquam autem in amicitia alii dicant, aequam esse sapienti rationem amici, ac suam; alii autem sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a iustitia, ad quam nati esse videamur, detrudere quid de aliquo, quod sibi assumat. minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut iustitiam propter utilitates adscisci, aut probari. eadem enim utilitates poterunt eas labefactare, atque pervertere. etenim nec iustitiae, nec amicitiae esse omnino poterunt, nisi ipsae per se expetantur. Jus autem, quod ita dici, appellarique possit, id esse naturam: alienumque esse a sapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero rectum est cum amicis, aut bene meritis consociare, aut conjungere injuriam: gravissimeque, & verissime defenditur, numquam aequitatem ab utilitate posse sejungi: &, quidquid aequum, iustumque esset, id etiam honestum: vicissimque, quidquid esset honestum, id iustum etiam, atque aequum fore. Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, dialecticam etiam adjungunt & physicam: easque ambas virtutum nomine appellant; alteram, quod habeat rationem, necui falso assentiamur, neve umquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quae de bonis, & malis diceremus, ut tenere, tuerique possimus. nam sine hac arte quemvis arbitrabantur a vero abduci, fallique posse. recte igitur, si omnibus in rebus temeritas, ignoratioque vitiosa est, ab his ea, quae tollit haec, virtus nominata est.

XXII. PHYSICAE quoque non sine causa tributus idem est honos : propterea quod qui convenienter naturae victurus sit, ei & proficiscendum est ab omni mundo, & ab ejus procuratione. nec vero potest quisquam de bonis, & de malis vere judicare, nisi omni cognita ratione naturae, & vitae etiam deorum, & utrum conveniat, necne, natura hominis cum universa : quaeque sunt vetera praecepta sapientium, qui jubent *tempori parere, & sequi deum, & se noscere, & nihil nimis*. Haec sine physicis quam vim habeant (& habent maximam) videre nemo potest. Atque etiam ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias, & reliquas caritates quid natura valeat, haec una cognitio potest tradere. Nec vero pietas adversus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturae intelligi potest. Sed jam sentio me esse longius provectum, quam proposita ratio postulare. verum admirabilis compositio disciplinae, incredibilisque rerum traxit ordo. quae, per deos immortales ! nonne miraris ? quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum, & coagmentatum inveniri potest ? quid posterius priori non convenit ? quid sequitur, quod non respondeat superiori ? quid non sic aliud ex alio necitur, ut non, si ullam litteram moveris, labent omnia ? nec tamen quidquam est, quo moveri possit. quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona sapientis ? qui, cum ratio docuerit, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina possideat, quae irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur rex,

quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi, (is enim est dictator) quam Sulla, qui trium pestiferorum vitiorum, luxuriae, avaritiae, crudelitatis magister fuit: rectius dives quam, Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphratem nulla belli causa transire voluisset. recte ejus omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. recte etiam pulcher appellabitur: animi enim lineamenta, sunt pulchriora quam corporis: recte solus liber, nec dominationi cujusquam parens, neque obediens cupiditati. Recte invictus, cujus etiam si corpus constringatur, animo tamen vincula injici nulla possint: neque exspectet ullum tempus aetatis, ut tum denique judicetur, beatusne fuerit, cum extremum vitae diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit, nam si beatus umquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a*Cyro exstructum rogam protulisset. quod si ita est, ut neque quisquam, nisi bonus vir, & omnes boni beati sint: quid philosophia magis colendum, aut quid est virtute divinius?

M. TULLII

M. TULLII CICERONIS

DE FINIBUS

Bonorum & Malorum

AD

B R U T U M

LIBER QUARTUS.

UAE cum dixisset, finem ille. ego autem, Nae tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. itaque aut o-mittamus contra omnino velle ali-quid, aut spatium sumamus ad cogi-tandum : tam enim diligenter, etsi minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) sed ta-men accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam

exstructam disciplinam non est facile perdiscere. Tum ille, Ain tandem, inquit, cum ego te hac nova lege videam eodem die accusatori respondere, & tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum putas? quae tamen a te agitur non melior, quam illae sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam praesertim & ab aliis, & a te ipso saepe, ut tibi deesse non possit oratio. Tum ego, Non mercurule soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar: sed pudore impediore: ita multa dicunt, quae vix intelligam. Obscura, inquit, quaedam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria: sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum dislerui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re, & tota sententia dissentire? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. quare ad ea primum, si videtur. sin aliud quid voles, postea. Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitrato meo. Ut placet, inquit. etsi enim illud erat aptius, aequum cuique concedere.

II. EXISTIMO igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, satis & copiose, & eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur & ab eo ipso, & a superioribus dissideret: quorum fuit haec institutio. in qua animadvertas velim,

velim, quid putes mutandum, nec exspectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt. universa enim illorum ratione cum tota vestra confligendum puto. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut & communiter ad eas virtutes apti essemus, quae notae, illustresque sunt, iustitiam dico, temperantiam ceterasque generis ejusdem; quae omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem, & tractatione differunt: easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere, & ardentius: habere etiam insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiae, natosque esse ad congregationem hominum, & ad societatem, communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes dividerunt. quam partitionem a Zenone retentam esse videmus. Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quae quasi stirps est hujus quaestionis: qui sit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis, Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Graece **πολιτικόν**, graviter, & copiose esse tractatum.

III. QUAM multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum enim ipsa illa, quae subtiliter differenda erant, polite, apteque dixerunt, cum definientes, tum partientes: ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quae requirebant orationem ornatam, & gravem, quam

quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de iustitia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capeienda republica, de temperantia, de fortitudine hominum * *. de spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quae sunt eorum consolationes? quae cohortationes? quae etiam monita, & consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. nam quidquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis, temporibusque, aut iis adjunctis, facti, aut juris, aut nominis controversiam. ergo in utroque exercebantur: eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. Totum genus hoc & Zeno, & ab eo qui sunt, aut non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt: deferunt usitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem, oppidum esse nostrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. vides, quantam rem agas: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum, suum municipium esse existimet. Quid ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. Ista ipsa, quae tu breviter, regem, dictatorem, divitem, solum esse sapientem, a te quidem apte, ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus. illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. quibus etiam qui assentiuntur,

sentiuntur, nihil commutantur animo, & iidem abeunt, qui venerant: res enim fortasse verae, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius.

IV. SEQUITUR differendi ratio, cognitioque naturae. nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, & ad id explicandum disputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim praeclare se habent, & quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad differendum valet, praetermissum est? qui & definierunt plurima: & definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id & fit ab illis, &, quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrariis: a quibus ad genera, formasque generum devenerunt. Jam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt: deinde ordinem sequuntur: tum, quid verum sit in singulis, extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione, nec rationis sine sensibus exquiramus, atque ut eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quae dialectici nunc tradunt, & docent, nonne ab illis instituta sunt, & inventa? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. ab hoc autem quaedam non melius, quam veteres: quaedam omnino relictæ. Cumque duae sint artes, quibus perfecte ratio, & oratio compleatur, una inveniendi, altera differendi:
hanc

hanc posteriorem & Stoici, & Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt: hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio, & via tradiderunt. quae quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur: ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quae dicas, ratione, & arte distinguere.

V. SIMILIA dici possunt de explicatione naturae, qua hi utuntur, & vestri: neque vero ob duas modo causas, quod Epicuro videtur, ut pel-latur mortis, & religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum caelestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo: & magnitudinem animi, deorum opera, & facta cernentibus: iustitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris, & domini numen, quod consilium, quae voluntas. cujus ad naturam apta ratio, vera illa & summa lex a philosophis dicitur. Inest in eadem explicatione naturae, insatiabilis quaedam cognoscendis rebus voluptas: in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste, ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut & deos esse, & quattuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quaereretur res admodum

modum difficilis, num quinta quaedam natura videretur esse, ex qua ratio, & intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis essent, quaereretur: Zeno id dixit esse ignem: nonnulla deinde aliter, sed ea pauca. de maxima autem re, eodem modo, divina mente, atque natura mundum universum, atque ejus maximas partes administrari: materiam vero rerum, & copiam, apud hos, exilem; apud illos uberrimam reperiemus. Quam multa ab his conquisita, & collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, aetatibus? quam multa de rebus iis, quae gignuntur e terra? quam multae, quamque de rebus variis & causae, cur quidque fiat, & demonstrationes, quemadmodum quaeque fiant? qua ex omni copia, plurima & certissima argumenta sumuntur ad cujusque rei naturam explicandam. ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. Non enim, si omnia non sequebatur, iccirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto: pauca mutat, vel plura sane. at cum e plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod item cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

VI. SED haec haftenus. Nunc videamus, quaesio, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tamquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, qui continet philosophiam, & quis a Stoicis, & quemadmodum diceretur: tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone

none novi fit allatum. Cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere, summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt: unum ejusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent. hunc ipsum Zenonis ajunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere. Alterum significare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. hoc sic expositum dissimile est superiori. illud enim rectum est, quod *κατὰ φύσιν* dicebas, contingitque sapienti soli: hoc autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. tertium autem, omnibus, aut maximis rebus iis, quae secundum naturam sint, fruenter, vivere. hoc non est positum in nostra actione. completur enim & ex eo genere vitae, quod virtute fruitur, & ex iis rebus, quae secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quae ex summo bono degitur, quia conjuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit: isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Itaque ab his constitutio illa prima natura, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur.

VII. OMNIS natura vult esse conservatrix sui, ut & salva sit, & in genere conservetur suo. ad hanc rem ajunt artes quoque requisitas, quae naturam adjuvarent: in quibus ea numeretur in primis, quae est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit: quod desit, acquirat, iidemque

iisdemque diviserunt naturam hominis in animum, & corpus. cumque eorum unumquodque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant: cum animum quadam infinita laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed cum sapientiam totius hominis custodem, & procuratricem esse vellent, quae esset naturae comes, & adiutrix: hoc sapientiae munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo & corpore: in utroque juvaret eum, atque contineret. atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. de animi bonis accuratius exquirebant: in primisque reperiebant, in his inesse iustitiae semina: primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut illi, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, & id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum, & uxorū, natura conjuncta esse dicerent: qua ex stirpe orientur amicitiae cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum & originem, & progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari, obsistique fortunae, quod maximae res essent in potestate sapientis. varietates autem, injuriasque fortunae facile veterum philosophorum praeceptis instituta vita superabat. Principiis autem a natura datis, amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultiorum, quod erat infusus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis, explicandi, differendique cupiditas consequabatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris, ac vere-

cundiae particeps, appetensque conjunctionum hominum, ac societatum, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret, aut diceret, nequid ab eo fieret, nisi honeste, & decore: his initiis, ut ante dixi, tamquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, iustitia, & omnis honestas perfecte absoluta est.

VIII. HABES, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. qua exposita, scire cupio, quae causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciverit: quidnam horum ab eo non sit probatum. quodne omnem naturam conservatricem sui dixerit? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & salvum in suo genere, incolumeque vellet? an, cum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte vitae? an quod, cum animo constaremus & corpore, & haec ipsa, & eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quae tributa est animi virtutibus tanta praestantia? an quae de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quaeque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praecclare. neque enim eam causam Zenoni desciscendi fuisse. alia quaedam dicent. Credo, magna antiquorum esse peccata, quae ille veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valitudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum, reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, iisque contrarias, interesse? ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita

praeposita esse, non bona : itemque illa, quae in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda : & sumenda potius, quam expetenda. eademque de omni vita, quae in una virtute consisteret : illam vitam, quae etiam ceteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam : cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quaedam deesse sapientibus, tum, cum sunt beatissimi : itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant.

IX. O MAGNAM vim ingenii, causamque
justam, cur nova existeret disciplina ! Perge por-
ro. sequentur enim, quae tu scientissime com-
plexus es, omnem insipientiam, & injustitiam, a-
lia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria,
eosque, qui natura, doctrinaque longe ad virtutem
processissent, nisi eam plene consecuti essent,
summe esse miseros, neque inter eorum vitam, &
improbissimorum, quidquam omnino interesse :
ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit,
nihilo melius, quam quivis improbissimus, nec be-
atius vixerit. Haec videlicet est correctio philo-
sophiae veteris, & emendatio. quae omnino adi-
tum habere nullum potest in urbem, in forum,
in curiam. quis enim ferre posset ita loquentem
eum, qui se auctorem vitae, graviter, & sapien-
ter agenda, profiteretur, nomina rerum com-
mutantem : cumque idem sentiret, quod omnes,
quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina
imponentem, verba modo mutantem, de opinio-
nibus nihil detrahentem ? Patronusne causae, in
epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exsi-
lium, publicationem bonorum ? haec rejicienda
esse.

esse, non fugienda? nec misericordem judicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque jaculo trajecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africano decerneret; **QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE**, posset dicere, si neque virtus in nullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? quae est igitur ista philosophia, quae communi more, in foro loquitur, in libello, suo? praefertim cum, quod illi verbis suis significant, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eadem res maneant alio modo. Quid enim interest, divitias, opes, valitudinem, bona dicas, anne praeposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa praeposita nominas? Itaque homo in primis ingenuus, & gravis, dignus illa familiaritate Scipionis, & Laelii, Panaetius, cum ad Q. Tiberonem de dolore patiendi scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, numquam posuit, non esse malum dolorem: sed quid esset, & quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quae ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse immanitas ista verborum.

X. SED, ut propius ad ea, Cato, accedam, quae a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quae modo dixisti, cum iis conferamus, quae tuis antepono. Quae sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quae in controversiam veniunt, de iis, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, & ut ipse dixisti, pressius. quae enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero.

desidero. A mene tu, inquam? sed tamen enitar, & si minus mihi multa occurrent, non fugiam ista popularia. Sed primum positum fit, nosmetipsos commendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmetipsos. hoc convenit: sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus. sumus igitur homines: ex animo constamus & corpore; quae sunt cujusdammodi; nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, haec diligere, constituereque ex his finem illum summi boni, atque ultimi. quem, si prima vera sint, ita constitui necesse est, earum rerum, quae sunt secundum naturam, quam plurima, & quam maxima adipisci. Hunc igitur finem illi tenuerunt: quodque ego pluribus verbis, illi brevius, secundum naturam vivere. hoc his bonorum videtur extremum.

XI. AGE nunc isti doceant, vel tu potius (quis enim ista melius?) quonam modo ab iisdem principiis profecti, efficiatis, ut honeste vivere, (id est enim vel ex virtute, vel naturae congruenter vivere) summum bonum sit, & quonam modo, aut quo loco corpus subito deserueritis, omniaque ea, quae cum secundum naturam sint, absint a nostra potestate: ipsum denique officium. quaero igitur, quo modo hae tantae commendationes, a natura profectae, subito a sapientia relictæ sint. Quod si non hominis summum bonum quaereremus, sed cujusdam animantis: is autem esset nihil, nisi animus: (licet enim fingere aliquid ejusmodi, quo verum facilius reperiamus) tamen illi animo non esset hic vester finis. desideraret enim valitudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conservationem sui, earumque rerum

custodiam: finemque sibi constitueret, secundum naturam vivere: quod est, ut dixi, habere ea, quae secundum naturam sunt, vel omnia, vel plurima, & maxima. Cujuscumque enim modi animal constitueris: necesse est, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam similia eorum, quae sint in corpore: ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re: deinde disputat, quod cuiusque generis animantis statui deceat extremum. cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam: summum bonum id constituit, non excellere animo, sed uti nihil esse, praeter animum, videretur.

XII. U n o autem modo in virtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret: id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam: ut valitudo est. Sed id ne cogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. si dicuntur obscurari quaedam, nec apparere, quia valde parva sint, nos quoque concedimus. quod dicit Epicurus de voluptate, quae minimae sint voluptates, eas obscurari saepe, & obrui. sed non sunt in eo genere tantae commoditates corporis, tamque productae temporibus, tamque multae. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obscuratio consequitur; saepe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, necne sint: ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut teruntium addere Croesi pecuniae. Quibus autem in rebus obscuratio

ratio tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit magnum. ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, si aequae vita jucunda menstrua addatur; quia momentum aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum fit: sin autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis, huic sunt, quod posterius posui, similia. habent enim accessiorem dignam, in qua elaboretur, ut mihi in hoc Stoiciolari videantur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam vitam potius, quo haec adjecta sint, nec beatiorum tamen ob eam causam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione ejiciendum? ampulla enim sit, necne sit, quis non jure optimo irrideatur, si laboret? at vero gravitate, membrorum, & cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam: nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum, & difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis, ac patientiae: quarum praesidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque proelium. deinde non quaeremus, quid obscuretur, aut intereat, quia sit admodum parvum: sed quid tale sit, ut expleat summam. una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed tamen ea quamvis parva sit, pars est ejus vitae, quae posita est in voluptate. nummus in Croesi divitiis obscuratur: pars est tamen divitiarum. quare obscurentur etiam haec, quae secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo partes beatæ vitae.

XIII. **AT QUI**, si, ut convenire debet inter nos, est quaedam appetitio naturalis ea, quae secundum naturam sunt, appetens: eorum omnium est aliqua summa facienda. quo constituto, tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscuracionibus, quae propter exiguitatem vix, aut ne vix quidem appareant. Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. quae est enim, quae se unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sint, aut motum, aut statum? quae autem natura suae primae institutionis oblita est, nulla profecto, quin suam vim retineat a primo ad extremum. Quo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quae hominem relinqueret, quae oblivisceretur corporis, quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturale illud ultimum, de quo quaeritur? tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim visum esset ultimum Stoicorum. Quid dubitas igitur mutare principia naturae? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum: esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, & in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque na-
turas

turas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum, & maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere: potest ab alio inchoatum accipere, & absolvere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum, hanc intuens, debet institutum illud, quasi signum, absolvere. Qualem igitur natura hominem inchoavit? & quod est munus, quod opus sapientiae? quid est, quod ab ea absolvi, & perfici debeat? si nihil in eo quidem perficiendum est, praeter motum ingenii quendam, id est, rationem: necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. rationis enim perfectio, est virtus. si nihil, nisi corpus: summa erunt illa, valitudo, vacuitas doloris, pulcritudo, & cetera. nunc de hominis summo bono quaeritur.

XIV. Quid ergo dubitamus in tota ejus natura quaerere quid sit effectum? Cum enim constet inter omnes, omne officium, munusque sapientiae, in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tamquam de animali aliquo loquantur: alii contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita, praeter animum, nihil curant: cum praesertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis: ut ne is quidem virtute una contentus sit,

fit, sed appetat vacuitatem doloris. quamobrem utrique idem faciunt, ut si laevam partem negligerent, dexteram tuerentur : aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia. at vero illa perfecta, atque plena, eorum, qui cum de hominis summo bono quaerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuum tutela reliquerunt. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine, & maxime excellentem tenet, & quod eos, qui sapientes sunt, absolutos, & perfectos putamus : acciem animorum nostrorum virtutis splendore praestringitis. in omni enim animante est summum aliquid, atque optimum, ut in equis, in canibus : quibus tamen & dolore vacare opus est, & valere. sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae, quaeque progressio. non enim hoc, quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat, & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, ne deferat. Itaque sensibus rationem adjunxit. &, ratione effecta, sensus non reliquit : ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat : (sed sic intelligamus : licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa) si igitur illa cultura vitium in vite infit, ipsa cetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut

sicut antea: se autem omnibus vitis partibus praeferat, statuaturque nihil esse melius in vite, quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae hujus tutelae subjiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare: ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. naturalem enim appetitionem, quam vocant *δυσία*, itemque officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quae secundum naturam sunt. cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transfiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt: ut alia sumamus, alia appetamus potius, quam uno fine omnia concludant.

XV. AT enim jam dicitis virtutem non posse constitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quae leget, quaeque rejiciet, unam referantur ad summam. nam si omnino nos negligimus, in Aristonea vitia, & peccata incidemus, obliviscemurque, quae virtuti ipsi principia dederimus. sin ea non negligimus, neque tamen ad finem summi boni referimus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo sejuncta ultima bonorum: quae, ut essent vera, conjungi debuerunt. nunc ista separantur, ut disjuncta sint. quo nihil potest esse perversius. Itaque contra est, ac dicitis; nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quae sunt prima naturae, ut ad summam pertinentia, tenebit.

Quaesita

Quaesita enim virtus est, non quae relinqueret naturam, sed quae tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tueretur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, haec diceret: Primos suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quod maxime natura vellet. explanetur igitur. quid ergo aliud intelligetur, nisi ut nequa pars naturae negligatur? in qua si nihil est praeter rationem, sit in una virtute finis bonorum. fin est etiam corpus, ista explanatio naturae nempe hoc effecerit, ut ea, quae ante explicationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturae vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus profecti majora quaedam, ac diviniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum, virtutis pulcritudinem adspexissent, omnia, quae propter virtutem ipsam viderant, abjecerunt, obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permaneret ad fines: neque intelligunt, se rerum illarum pulcrarum, atque admirabilium fundamenta subducere.

XVI. ITAQUE mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt, honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus: introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, & quodcumque tamquam occurreret. is hoc melior, quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit: deterior, quam ceteri, quod penitus a natu-

ra recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quaerunt, melius, quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quae ad naturam accommodata, & per se assumenda esse dicunt, non adiungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, & quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. ille enim occurrentia nescio quae comminiscetur: hi autem ponunt illi quidem prima naturae, sed ea sejungunt a finibus, & a summa bonorum: quae cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam videntur sequi. cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt. Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua videamus: nisi aut ad haec, Cato, dicere aliquod vis, aut nos jam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille. nam & a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? Sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quae familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum: honesteque vivere, bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. mihi autem aequius videbatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communi-
bus

bus initiis progredientem, videre ubi primum infisteret, & unde causa controversiae nasceretur, non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, ut iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis.

XVII. MINIME vero illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta, & accommodata naturae, quorum ex electione virtus possit existere. non enim in selectione virtus ponenda erat, ut idipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. nam omnia, quae sumenda, quaeque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. Videte, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur. apparet statim, quae sint officia, quae actiones. vobis autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum, atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. Hoc igitur quaeritis omnes, & ii, qui, quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: & vos ad naturam revertimini. quibus natura jure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendae peti: esse enim unam rationem, qua & principia rerum agendarum, & ultima bonorum continerentur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res
ullas,

ullas, praeter virtutes, & vitia, inter quas quidquam omnino interesset, sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute, aut vitio, propensionem, ne minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret: &, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret: quasi vero haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod ajunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis, aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his & appetitio, & actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quae confectaria esse dicebas: & primum illud, quo nihil potest esse brevius: Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne honestum: igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concessio, nihil opus est secundo. si enim omne bonum, laudabile est, omne honestum est. Quis tibi ergo istud dabit, praeter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valitudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. & hi quidem ita non sola virtute, finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Callipho, aut Diodorus, quo poterunt
tibi

tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non sit? Placet igitur tibi, Cato, cum res sumptis non concessas, ex illis efficere quod velis? Jam ille sorites, quo nihil putatis esse vitiosius, Quod bonum sit, id esse optabile: quod optabile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus. sed ego in hoc resisto. eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime consecrarium, sed in primis hebes, illorum gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut jure quisquam gloriatur. Dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magister ejus, & tota illa gens, & reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponentes, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus, digna est gloriatione, ut est, tantumque praestat ceteris rebus, ut dici vix possit: & beatus esse poterit virtute una praeditus, carens ceteris, nec tamen illud tibi concedet, praeter virtutem, nihil in bonis esse ducendum: illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere; in quo jure possit gloriari. etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. Vides igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur, aut ea, quae etiam concessa, te nihil juvent.

XIX. E Q U I D E M in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia, nobisque dignum, & maxime, cum summum bonum quaereremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. quis enim potest istis, quae te, ut ais, delectant, brevibus, & acutis, auditis, de sententia decedere? Nam, cum ea spectant, & avent audire,

audire, cur dolor, malum non sit: dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudine, non esse illud malum. Haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum, & vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum igitur tibi litteram videor, an totas paginas commovere? ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, & omnia inter se apta, & connexa, (sic enim ajebas) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruent ipsa sibi, & a proposito non aberrant. In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii praestantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset, aut pejus: his propositis, tenuit prorsus consequentia. recte dicis. negare enim non possum. sed ita falsa sunt ea, quae consequuntur, ut illa, e quibus haec nata sunt, vera esse non possint. Docent enim nos (ut scis) dialectici, si ea, quae rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud: hoc. non autem hoc. igitur ne illud quidem. sic,

K

consequentibus

consequentibus vestris sublati, prima tollantur. quae sequuntur igitur: omnes, qui non sunt sapientes, aequae miseros esse: sapientes omnes summe beatos esse: recte facta omnia aequalia: omnia peccata paria. quae cum magnifice primo dici viderentur, considerata minus probantur. sensus enim cuiusque, & natura rerum, atque ipsa veritas clamabat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil interesset.

XX. POSTEA tuus ille Poenulus, (scis enim Citiaeos, clientes tuos, e Phoenicia profectos) homo igitur acutus causam non obtinens, repugnante natura, verba versare coepit: & primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptae, habiles, & ad naturam accommodatae: faterique coepit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quae bona non audet appellare; natura ipsa accommodata esse concedit: negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiae: illi, propter spem, vivere: peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent. jam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire: alios, qui possent, si id gessissent, sapientiam consequi. Hic loquebatur aliter, atque omnes: sentiebat idem, quod ceteri. nec vero minoris aestimanda ducebat ea, quae ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxisset, & paullo minoris

noris aestimavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quae dicitis? negatis eam esse, quae expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret: totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis, & quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi commodius utuntur?

XXI. VIDEAMUS igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus. Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur: omniaque, quae secundum naturam sunt, aestimatione aliqua digna: eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse aestimanda: quaecque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese ejus appetitionis, de qua saepe jam diximus, quae nec honesta, nec laudabilia dicantur: partim quae voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam: ex iis quae sint apta, ea honesta, ea pulcra, ea laudabilia: illa autem superiora, naturalia nominantur: quae, conjuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt, & absolvunt. Omnium autem eorum commodorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat, longe praestantissimum esse, quod honestum esset, atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valitudine, alterum cum morbo: non esse dubium, ad u-

trum eorum natura nos ipsa deductura sit. sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus praestare, & excellere; ut nullis nec suppliciis, nec praemiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit: omniaque, quae dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse, non faciles illas quidem, nec contemnendas (quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc judicemus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. Ad summam, ea, quae Zeno aestimanda, & sumenda, & apta naturae esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quae constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat: beatam autem vitam eam solam, quae cum virtute degatur.

XXII. SI de re disceptari oportet; nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. nec hoc ille non vidit: sed verborum magnificentia est, & gloria delectatus, qui si ea, quae dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat: quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare? Quid si reviviscant Platonici illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiae, justissimum virum, optimum judicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferres, qui de
rebus

rebus bonis, & malis sentirent ea, quae ab hoc Polemone Zeno cognoverat: nominibus uterentur iis, quae prima specie, admirationem; re explicata, risum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commovebat: nobisne omnibus, & Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? praesertim cum in republica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari, atque instrui posses? nobis enim ista quaesita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt: omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam, & instituta, ac mores civitatum perscripsimus. eloquentiae vero, quae & principibus maxime ornamento est, & qua te audivimus valere, plurimum quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? Ea cum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses, vel potius paullum loci mihi, ut his responderem, dares, nisi & te audire nunc malletm, & istis tamen alio tempore responsurus essem, tunc scilicet, cum tibi.

XXIII. A T Q U I si verum respondere velles, Cato, haec erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantisingeniis homines, tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius disleruisse, tum sensisse gravius, & fortius, quippe qui primum valitudinem bonam, expetendam negent esse, eligendam dicant: non quia sit bonum valere, sed quia sit non nihilo aestimandum: neque tamen pluris quam illis videatur,

qui illud non dubitant bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse. quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crederent, ejus, qui honeste viveret, si idem & bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque & magis expetendam, quam illius, qui aequae vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo,

Circumventus morbo, exilio, atque inopia.

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, praestantiorē, beatiorē. Stoici autem tantummodo praeponendam in seligendo, non quo beatior haec vita sit, sed quod ad naturam accommodatior, & qui sapientes non sunt, omnes aequae miseros esse. Stoici haec videlicet viderunt. illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus, & paricidiis inquinatos, nihilo miseres esse, quam eos, qui cum caste & integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam jam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? nihil ergo adjuvat procedere, & progredi in virtute, quo minus miserrimus sit, antequam ad eam pervenerit, quoniam in aqua nihil adjuvat: & quoniam catuli, qui jam despecturi sunt, caeci aequae, & ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, aequae caecum animo, ac Phalarim fuisse.

XXIV. Ista similia non sunt, Cato: in quibus quamvis multum processeris, tamen illud
in

in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. nec enim ille respirat, ante quam emerfit, & catuli aequae caeci priusquam despexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cuiusdam oculorum: corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies: alter valet plus quotidie: alter videt. hi similes sunt omnibus, qui virtuti student: levantur vitiis, levantur erroribus. nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse, quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi, & dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem avum tuum, Drusum, cum C. Graccho ejus fere aequali. quae hic reipublicae vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas, & scelus. Ut jam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen aequae miser, qui patriae consulit, & is, qui illam extinctam cupit. levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantulum. Vestri autem progressionem ad virtutem fieri ajunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo utuntur homines acuti argumento ad probandum, operae pretium est considerare. Quarum, inquiunt, artium summa crescere potest, earum etiam contrariarum summa poterit augeri. ad virtutis autem summam accedere nihil potest. ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt virtutum contraria. Utrum igitur tandem, perspicuisne dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse majora: illud dubium, ad id, quod sum-

num bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. vos autem cum perspicuis dubia debeat illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. Itaque usi eadem ratione, qua sum paullo ante usus, haerebitis. si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere: quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cujus id consequens sit, non posse esse verum.

XXV. QUAE est igitur causa istarum angustiarum? gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valitudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicae, ordo gerendorum negotiorum, officia vitae. ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deferendum est. quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illae fallaciloquentiae (ut ait Accius) malitiae natae sunt. Quod enim sapientia ubi pedem poneret non habebat, sublatis officiis omnibus: officia autem tollebantur, delectu omni, & discrimine remoto (quae enim esse poterant rebus omnibus sic exaequatis, ut inter eas nihil interesset?) ex his angustiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis. illa tamen simplicia: vestra versuta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur haec, vacuitas doloris, divitiae, valitudo? neget. quid, quae contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges, respondeat totidem verbis. admirantes quaeramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus,

simus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, aegrine simus : vacemus, an cruciemur dolore : frigus, famem propulsare possimus, necne possimus : vives, inquit Aristo, magnifice, atque praeclare : quod erit cumque visum, ages, numquam angere, numquam cupies, numquam timebis. Quid Zeno ? portenta haec esse dicit, nec ea ratione ullo modo posse vivi ; sed differre inter honestum, & turpe, nimium quantum, nescio quid immensum : inter ceteras res nihil omnino interesse. Idem adhuc : (audi reliqua, & risum contine, si potes) Media illa, inquit, inter quae nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. Et nunc idem dico, inquires, sed ad virtutes, & ad vitia, nihil interesse.

XXVI. Quid istuc, quaeso, nesciebat ? Verum audiamus. Ista, inquit, quae dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico, sed dicam Graece *προνημια*, Latine autem producta : sed praeposita, aut praecipua malo. sic tolerabilius, & mollius. Illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expectere, sed legere, nec optare, sed sumere : contraria autem non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni ? Se omnia, quae secundum naturam sint, bona appellare : quae autem contra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristone verbis consistere, re dissidere : cum Aristotele, & illis re consentire, verbis discrepare ? cur igitur, cum
de

de re conveniat, non malimus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus praepositis, quam si in bonis duxero: fortiolemque in patiendo dolore, si eum asperum, & difficilem perpesu, & contra naturam esse, quam si malum dixerò. Facete M. Piso, familiaris noster, & alia multa, & hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim ajebat? bonum negas esse divitias, praepositum esse dicis. quid adjuvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequimur, primum longius verbum, praepositum, quam bonum. Nihil ad rem. Ne sit sane. at certe gravius. nam bonum ex quo appellatum sit, nescio: praepositum ex eo credo, quod praeponatur aliis. id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in praepositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur. sed nec magnum bonum, & prae rectis honestisque, contemnendum ac dispiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, & quae bona negarentur esse ab eo, & quae mala, illa laetioribus nominibus ab eo appellari quam a nobis, haec tristioribus.

XXVII. P I S O igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis, amantissimus. nos paucis ad haec additis Finem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt. nam ex iisdem verborum praestigiis & regna nata vobis sunt, & imperia, & divitiae, & tantae quidem, ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis. solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Haec

π. pá. 505a

παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique verbo rem subji-
cias: nulla erit controversia. omnia peccata pa-
ria dicitis. non ego tecum jam ita loquor, ut iis-
dem his de rebus, cum L. Murenam, te accu-
sante, defenderem. apud imperitos tum illa dicta
sunt: aliquid etiam coronae datum: nunc agen-
dum est subtilius. Peccata paria quonam modo?
quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi
turpius. Perge porro. nam de isto magna dis-
sensio est. illa argumenta propria videamus, cur
omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus
plurimis, si nulla earum ita contenta numeris
sit, ut concentum fervare possit, omnes aequae
incontentae sint: sic peccata, quia discrepant,
aeque discrepant: paria sunt igitur. Hic ambi-
guo ludimur. aequae enim contingit omnibus fi-
dibus, ut incontentae sint: illud non continuo,
ut aequae incontentae. collatio igitur ista te nihil
juvat. nec enim omnes avaritias si aequae avari-
tias esse dixerimus, sequitur etiam ut aequas esse
dicamus. Ecce aliud simile dissimile. Ut enim,
inquit, gubernator aequae peccat, si palearum na-
vem evertit, & si auri: item aequae peccat, qui
parentem, & qui servum injuria verberat. Haec
non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gu-
bernatoris artem nihil pertinere? itaque, aurum,
paleamve portet, ad bene, aut ad male gubernan-
dum, nihil interesse. at quid inter parentem, & ser-
vulum intersit, intelligi & potest, & debet. ergo
in gubernando nihil, in officio plurimum inter-
est, quo in genere peccetur. & si in ipsa guber-
natione negligentia est navis eversa, majus est
peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim
artibus

artibus volumus attributam esse eam, quae communis appellatur prudentia: quam omnes, qui cuique artificio praesunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt.

XXVIII. URGENT tamen, & nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum, imbecillitatis, & inconstantiae est: haec autem vitia, in omnibus stultis aequae magna sunt: necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis aequae magna esse vitia, & eadem imbecillitate, & inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cujus is condemnatus est rogatione, P. Scaevolam: & quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, interfit; ut, quod hae majores, minoresve sint, eo, quae peccentur in his rebus, aut majora sint, aut minora. Itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quae superiori sententiae conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt; re eadem defendunt, quae Peripatetici; verba tenent mordicus. quae rursus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores & oratione, & moribus. Quam illorum tristitiam, atque asperitatem fugiens Panaetius, nec acerbitatem sententiarum, nec differendi spinas probavit: fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior: semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant. quos
quidem

quidem tibi studiose, & diligenter tractandos, magnopere censeo. Sed quoniam advesperascit, & mihi ad villam revertendum est: nunc quidem haecenus: verum hoc idem saepe faciamus. Nos vero, inquit ille. nam quid possumus facere melius? & hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. sed memento, te, quae nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur: mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti. sed videbimus. Quae cum essent dicta, discessimus.

M. TULLII CICERONIS

DE FINIBUS

Bonorum & Malorum

AD

B R U T U M

LIBER QUINTUS.

I. **C**UM audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M. Pifone, in eo gymnasio, quod Ptolemaejum vocatur, unaque nobiscum Q. frater, & T. Pomponius, & L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia,

mia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes. inde vario sermone sex illa a Dipylo stadia confecimus. cum autem venissemus in Academiam, non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Piso, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. venit enim mihi Platonis in mentem: quem accepimus primum hic disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt; sed ipsum videntur in conspectu meo hic ponere. hic Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo: cujus ipsa illa sessio fuit, quam videmus. equidem etiam curiam nostram, Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi minor esse videtur, posteaquam est major; solebam intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriae ducta sit disciplina. Tum Quintus, Est plane, Piso, ut dicis, inquit. nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incolae Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis, & illo mollissimo carmine, quaenam essent ipsa haec loca, requirentis, species quaedam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro,

picuro, infectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus. sed veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cujus imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis, & in anulis habent.

II. Hic ego, Pomponius quidem, inquam nosterolari videtur, & fortasse suo iure. ita enim Athenis se collocavit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomine videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acius aliquanto, & attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagorae ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia fumorum virorum: tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit Carneades: quem videre videor. est enim nota imago: a sedeque ipsa tanta ingenii magnitudine orbatadesiderari illam vocem. Tum Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes, & Aeschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubisset. Noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum ajunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. modo etiam paullum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulchrum accederem. quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

mus. Tum Piso, Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt. sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscendae, curiosorum. te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quae praecipis : tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat : vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatus. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es ? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem : sed audistine modo de Carneade ? rapior illuc. revocat autem Antiochus : nec est praeterea, quem audiamus.

III. TUM Piso, Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illum vocare : in qua ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academicici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quaeso. ex eorum enim scriptis, & institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumen-

to ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes exstiterunt. ut ad minora veniam, mathematici, poetae, musici, medici denique ex hac, tamquam ex omnium artium officina, profecti sunt. Ad quae ego, Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune mentio facta est. studet enim meus audire Cicero, quaenam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod & Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, & complures jam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho vidimus exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit (satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti) exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo. quod si quis Deus diceret, numquam putarem, me in Academia, tamquam philosophum, disputaturum, sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus, & Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est, cujus oratio, attende quaeso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem ejus Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo.

IV. SIC est igitur locutus. Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut brevissime potui, paullo ante dictum. Sed est forma ejus disciplinae, sicut fere ceterarum, triplex. una pars est, natura: differendi, altera: vivendi, tertia. natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars caelo, mari, terra, (ut poetice loquar)

quar) praetermissa sit. Quinetiam, cum de rerum initiis, omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent: maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quae e terra gignerentur, causas, atque rationes. quae ex cognitione facilius facta est investigatio rerum occultissimarum: disserendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita: ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcefilas, diceret, & tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici posset, expromeret. Cum autem tertia pars bene vivendi praecepta quaereret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatae vitae rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata. omnium fere civitatum non Graeciae solum, sed etiam Barbariae, ab Aristotele, mores, instituta, disciplinas; a Theophrasto leges etiam cognovimus. cumque uterque eorum docuisset, qualem in republica principem esse conveniret, pluribus praeterea cum scripisset, qui esset optimus reipublicae status: hoc amplius Theophrastus, quae essent in republica inclinationes rerum, & momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Vitae autem degendae ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione, & cognitione posita rerum: quae quia deorum erat vitae simillima, sapiente visa est dignissima,

atque his de rebus & splendida est eorum, & illustis oratio.

V. DE summo autem bono, quia duo genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod *ἑωτερίαν* appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt: non semper idem dicere videntur: nec in summa tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipsos dissensio. sed cum beata vita quaeratur, idque sit unum, quod philosophia spectare, & sequi debeat: sitne ea tota sita in potestate sapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus adversis, in eo nonnumquam variari inter eos, & dubitari videtur. quod maxime efficit Theophrasti de beata vita liber: in quo multum admodum fortunae datur. quod si ita se habeat, non possit beatam praestare vitam sapientia. haec mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis visgraviditasque postulat. quare teneamus Aristotelem, & ejus filium Nicomachum: cujus accurate scripti de moribus libri, dicuntur illi quidem esse Aristotelis: sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque; dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis, & roboris. Simus igitur contenti his. namque horum posteriores meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum: sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. primum Theophrasti Strato, physicum se voluit. in quo etsi est magnus, tamen nova pleraque, & perpauca de moribus. Hujus Lysias & oratione locuples, rebus ipsis jejuniore. concinnus deinde & elegans hujus Aristo: sed ea, quae desideratur a magno philosopho,

philosopho, gravitas in eo non fuit. scripta sane & multa, & polita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. Praetereo multos, in his doctum hominem, & suavem Hieronymum: quem jam cur Peripateticum appellem, nescio. summum enim bonum exposuit, vacuitatem doloris. qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari antiquos voluit: & quidem est gravitate proximus, & redundat oratio. attamen is quidem in patriis institutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad honestatem, vacuitatem doloris. Hic quoque suus est: de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime: quam eandem Aristotelis fuisse, & Polemonis docet.

VI. FACIT igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit. hoc enim constituto in philosophia, constituta sunt omnia. nam ceteris in rebus sive praetermissum, sive ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid. summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. ex quo tantus error consequitur, ut, quem in portum se recipiant, scire non possint. cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur, quid sit & bonorum extremum, & malorum, inventa vitae via est, conformatioque omnium officiorum. Est igitur, quo quidque referatur: ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri, & comparari potest. quod quoniam in quo sit, magna dissensio est: Carneadea nobis adhibenda divisio est, qua noster Antiochus li-

benter uti solet. Ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiae. Negabat igitur ullam esse artem, quae ipsa a se proficisceretur. etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. nihil opus est exemplis hoc facere longius. est enim perspicuum, nullam artem in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. Quoniam ut medicina valitudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est eam quoque ab alia re esse constitutam, & profectam. Constitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur, & quod assequi vellet, aptum, & accommodatum naturae esse oportere, & tale, ut ipsum per se invitaret, & alliceret appetitum animi: quem ἑρμῆν Graeci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. totius enim quaestionis ejus, quae habetur de finibus bonorum & malorum, cum quaeritur, in his quid sit extremum, & ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturae. quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono & malo disputatio ducitur.

VII. VOLUPTATIS alii primum appetitum putant, & primam depulsionem doloris: alii censent primum ascitum, doloris vacuitatem, & primum declinatum, dolorem. Ab his alii, quae prima secundum naturam nominant, proficiscuntur: in quibus numerant incolumitatem, conservationemque omnium partium, valitudinem, sensus integros, doloris vacuitatem, vires, pulcritudinem,

critudinem, ceteraque generis ejusdem: quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi, & semina. Ex his tribus cum unum aliquod sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, praeter haec tria, possit esse: necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitae esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua totius vitae ducat exordium. Ex eo autem, quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, existet etiam recti ratio, atque honesti, quae cum uno aliquo ex tribus illis congruere possit, ut aut id honestum sit, facere omnia, aut voluptatis causa, etiam si eam non consequare; aut non dolendi, etiam si id assequi nequeas: aut eorum, quae secundum naturam, adipiscendi. Ita fit, ut, quanta differentia est in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii rursus iisdem a principiis, omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. Expositis jam igitur sex de summo bono sententiis, trium proximarum hi principes; voluptatis, Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, differendi causa fuit. Superiores tres erant, quae esse possent: quarum est una sola defensa, eaque vehementer. nam voluptatis causa facere omnia, cum, etiam si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum, & honestum, & solum bonum sit, nemo dicit. ne vitiationem quidem doloris ipsam

per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare posset. At vero facere omnia, ut adipiscamur quae secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse & honestum, & solum per se expetendum, & solum bonum Stoici dicunt.

VIII. SEx igitur hae sunt simplices de summo bonorum malorumque sententiae: duae sine patrono, quattuor defensae. junctae autem, & duplices expositiones summi boni, tres omnino fuerunt: nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. nam aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit: aut doloris vacuitas, ut Diodoro: aut prima naturae, ut antiquis: quos eisdem Academicos, & Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, haec in praesentia nota esse debebunt, voluptatem semovendam esse: quando ad majora quaedam, ut jam apparebit, nati sumus. de vacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de voluptate. quoniam igitur & de voluptate cum Torquato, & de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quae contra voluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris. Nec vero alia sunt quaerenda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiae constare possunt. Conjunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. ad eas enim res referre quae agas: quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse: altera

altera versetur in levissima parte naturae, obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui cum a Peripateticis, & Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus. de illis cum volumus. Democriti autem securitas, quae est animi tamquam tranquillitas, quam appellant *εὐθυμία*, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas, ea ipsa est beata vita. quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. Jam explosae, ejectaeque sententiae Pyrrhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. nam cum omnis haec quaestio de finibus, & quasi de extremis bonorum & malorum, ab eo profiscatur, quod dicimus naturae esse aptum, & accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur: hoc totum & ii tollunt, qui in rebus iis, in quibus nihil, quod non aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: & Herillus, si ita sentit, nihil esse bonum, praeter scientiam, omnem consilii capiendi causam, inventionemque officii sustulit. Sic, exclusis sententiis reliquorum, cum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum valeat necesse est.

IX. ERGO instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium. Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet, atque ita sit affectum, ut optime

ptime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio constitutionem confusam habet, & incertam, ut tantummodo se tueatur, qualecumque sit. sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. Cum autem processit paullum, & quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere, coepit, tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere, & intelligere. quam ob causam habet eum, quem diximus, animi appetitum: coepitque & ea, quae naturae apta sentit, appetere, & propulsare contraria. ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturae est accommodatum. ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime. Quoniam autem sua cujusque animantis natura est, necesse est quoque finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quaedam esse & inter se animalibus reliquis, & cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa, & summa, quae quacrimus, inter animalium genera, distincta, & dispersita sunt, & sua cuique propria, & ad id apta, quod cujusque natura desiderat. Quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versetur, scientiam autem suam cujusque artis esse: sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, & tamen in omnibus summa communis, & quidem non
solum

solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, & tuetur : in quibus videmus, ea, quae gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad vivendum, crescendumque valeant, & suo genere perveniant ad extremum : ut jam liceat una comprehensione omnia complecti ; non dubitemque dicere, omnem naturam esse conservatricem sui, idque habere propositum quasi finem, & extremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu : ut necesse sit, omnium rerum, quae natura vigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere : quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta, & nihil requirente. Haec igitur nobis explicanda sunt : sed si enodatus, vos ignoscetis. hujus enim aetati, & huic, nunc hoc primum fortasse audienti, servire debemus. Ita prorsus, inquam. etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamvis ad aetatem recte isto modo dicerentur.

X. EXPOSITA igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui. quod idem reapse primum est, ut intelligamus, omne animal se ipsum diligere. quod quamquam dubitationem non habet (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cujusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur) tamen, nequid praetermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. Etsi qui potest intelligi, aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim concurrent

concurrent contrariae. nam cum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obfit, quia fit sibi inimicus: cum id sua causa faciet; & oderit se, & simul diliget: quod fieri non potest. necesse est quidem, si quis sibi ipsi inimicus est, eum, quae bona sunt, mala putare: bona contra, quae mala: & quae appetenda, fugere: & quae fugienda, appetere: quae sine dubio vitae sunt everfio. neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant, aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantisper se minus injuriae suo gnato facere*, (ut ait ipse) *dum fiat miser*, inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundia etiam multi efferruntur: & cum in mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mibi sic usus est: tibi ut opus est facto, face: velut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent: nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum enim haec est querela, qui sibi cari sunt, seseque diligunt. Quare, quotiescunque dicetur male de se quis mereri, sibi que esse inimicus, atque hostis, vitam denique fugere, intelligatur aliquam subesse ejusmodi causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum. Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit: sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores simus, item in nobismetipsis, quemadmodum

affectu

affectu
esse.

X
lit,
ut e
ferat
cum
tibus
tame
ne in
rem
mus
nos
quod
bi
esse
mon

N

& f
tura
preh
unt
tura
faci
inte
futu
tura
qui
qua
aut
circ
qui
min
qui

affecti simus, nihil nostra arbitrabimur interesse.

XI. ATQUE etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligere a sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligit. hoc cum in amicitiiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur, potest. in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligimus. Quamquam quid est, quod magis perspicuum sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?

& si hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturae tam valde perhorrescere: quod item est reprehendendum in dolore. sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorre: idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quaedam essent modica natura, nec vero dico eorum metum mortis, qui quia privari se vitae bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, ideo mortem fugiant: in parvis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur praecipitatueros alicunde, extimescunt. quinetiam ferae, inquit Pacuvius,

Quibus

Quibus abest ad praecavendum intelligendi astutia. sibi injecto terrore mortis horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat? quin etiam cum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moveatur. Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturae, cum & mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant: & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute: & ea perferant, quae Philoctetam videmus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum;

Configebat tardus celeres, stans volantes,
ut apud Attium est,

Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

De hominum genere, aut omnino de animalium loquor; cum arborum, & stirpium eadem paene natura sit: sive, ut doctissimis viris visum est, major aliqua causa, atque diviniore hanc vim ingenuit: sive hoc ita sit fortuito. videamus ea, quae terra gignit, corticibus, & radicibus valida servari; quod contingit animalibus sensuum distributione, & quadam compactione membrorum. qua quidem de re, quamquam assentior iis, qui haec omnia regi natura putant; quae si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiant, existiment quod velint, ac vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me. nihil enim hoc differt. nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quae sibi conducant, amittere. Jure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, & illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum,

modatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturae, quae se ipsi diligunt.

XII. DEINCEPS videndum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore, animoque constare, cum primae sint animi partes, secundae corporis. deinde id quoque videmus, & ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut & sensibus instructus sit, & habeat praestantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quaedam vis rationis, & cognitionis, & scientiae, virtutumque omnium. nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionem habent faciliorem. itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaque figura, & forma, & statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures, & reliquae partes, quales propriae sunt hominis, intelligatur. sed certe opus est ea valere, & vigere, naturales motus, ususque habere, ut nec absit quid eorum; nec aegrum, debilitatumve sit. id enim natura desiderat. Est etiam actio quaedam corporis, quae motus, & status naturae congruentes tenet: in quibus si peccetur distortionem, & depravationem quadam, aut motu, statu deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, & hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quaedam, & flexi, fractique motus, quales protervorum hominum, aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiam si animi vitio id eveniat,

eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati, aequabilesque habitus, affectiones, ususque corporis, apta esse ad naturam videntur. Jami vero animus non esse solum, sed etiam cujusdam modi debet esse, ut & omnes partes habeat incolumes, & de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cujusque virtus, ut ne quid impediatur, quominus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus, celeriter, expeditaeque percipiendis, quae subjectae sunt sensibus.

XIII. ANIMI autem, & ejus animi partis, quae princeps est, quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quae ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariae: alterum earum, quae in voluntate posita, magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude praestantia. prioris generis est docilitas, memoria: quae fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingenioli vocantur. alterum autem genus est magnarum, verarumque virtutum, quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, justitiam, & reliquas ejusdem generis. Et summatim quidem haec erant de corpore, animoque dicenda. quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque & in animo, & in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, & in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. nam cum proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, & magis in suo genere laudabiles.

les. ea enim vita expetitur, quae sit animi, corporisque expleta virtutibus : in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se, & sua sponte cari, partes quoque & corporis, & animi, & earum rerum, quae sunt in utriusque motu, & statu, sua caritate colantur, & per se ipsae appetantur. Quibus expositis, facilis est conjectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent dignitatis : ut optimae cujusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus, corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae : quae quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur ; qua nihil est in homine divinius. etenim omnium rerum, quas & creat natura, & tuetur, quae aut sine animis sint, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est : ut non inscite illud dictum videatur in sue, animam illi pecudi datam pro sale, ne putisceret.

XIV. S U N T autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis : in quibus non corporum solum, ut in suis, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. in homine autem summa omnis animi est, & in animo, rationis : ex qua virtus est : quae rationis absolutio definitur : quam etiam, atque etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam, & perfectio est, non dissimilis animantium. itaque & vivere vitem, & mori dicimus :

M

arboremque

arboremque & novellam, & vetulam, & vigere, & senescere. ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis & apta quaedam ad naturam, aptare, & aliena; earumque augendarum, & alendarum quandam cultricem esse, quae sit scientia, atque ars agricularum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo possit ire: ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas, tuendasque esse fateantur. & nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. in ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad vitem sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, & per se ipsa moveatur, quid facturam putas? an ea, quae per vinitorem antea consequeretur, & per se ipsam curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium appetitum, &, si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? sic ad illa, quae semper habuit, junget ea, quae postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat: sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adjuncta sit, vivere. ita similis erit & finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. non enim jam stirpis bonum quaeret, sed animalis. quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis: non necesse est, & illa pristina manere, ut tuenda? & inter haec multo esse cariora, quae accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletionem naturae summi boni finem consistere, cum longe, multumque praestet mens, atque ratio? Sic & extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima communitate naturae, multis gradibus

gradibus adscendit, ut ad summum perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta.

XV. CUM igitur ea sit, quam exposui, forma naturae: si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, judicareque posset, quae vis & totius esset naturae, & partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum, & ultimum: nec ulla in re peccare posset. nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspicui, nec cognosci potest. progredientibus autem aetatibus, sensim, tardeve potius quasi nosmetipsos cognoscimus. itaque illa prima commendatio, quae a natura nostri facta est, nobis obscura, & incerta est: primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi, atque integri esse possimus. cum autem dispicere coeperimus, & sentire, quid simus, & quid animantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quae nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis. quae primo, in quo loco natae sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quaeque appetitu movetur. serpere anguiculus, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. quae similitudo in genere etiam humano apparet. parvi enim primo ortu sic jacent, tamquam omnino sine animo sint. cum autem paullum firmitatis accesserit: & animo utuntur, & sensibus; connitunturque, ut sese erigant, & manibus utantur; & eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum: fabellarumque

auditione ducuntur : deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt : animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid, & discere : & eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina : quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vincunt, efferrunt se laetitia : victi debilitantur, animosque demittunt. quorum sine causa fieri nihil putandum est. Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur : ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. sunt enim prima elementa naturae : quibus auctis, virtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati, factique simus, ut & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendae gratiae principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos : non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturae perveniat extremum. nam, ut saepe jam dixi, in infirma aetate, imbecillaque mente vis naturae per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata.

XVI. INTRANDUM est igitur in rerum naturam, & penitus, quid ea postulet, pervidendum. aliter enim nosmetipsos nosse non possumus. quod praeceptum quia majus erat, quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est Deo. jubet igitur nos Pythius Apollo noscere nosmetipsos.

nosmetipsos. cognitio autem haec est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, quae rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quae dixi, quam perfectissima a natura haberemus: confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti, & propter se, necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas ejus partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis si quis praetermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quaestio differatur. utrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus, necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturae voluptas, jure praetermissa est. sin est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. quae enim constituta sunt prima naturae, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quae est proposita, mutaverit.

XVII. E T adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturae. nunc autem aliud jam argumentandi sequamur genus, ut non solum quia nos diligamus, sed quia cujusque partis naturae & in corpore, & in animo sua quaeque vis sit: idcirco in his rebus summa, nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videsne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant, & elaborent,

si efficere possint, ut aut non appareat corpori-
vitium, aut quam minimum appareat? multos,
que etiam dolores curationis causa perferant? ut,
si ipse usus membrorum non modo non major
verum etiam minor futurus sit, eorum tamen spe-
cies ad naturam revertatur? etenim cum omnes
natura totos se expetendos putent, nec id ob a-
liam rem, sed propter ipsos: necesse est ejus etiam
partes propter se expeti, quod universum propter
se expetatur. Quid? in motu, & in statu corpo-
ris nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa
natura judicet? quemadmodum quis ambulet, se-
deat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit:
nihilne est in his rebus, quod dignum libero, aut
indignum esse ducamus? nonne odio dignos mul-
tos putamus, qui quodam motu aut statu viden-
tur naturae legem, & modum contempsisse? Et,
quoniam haec deducuntur de corpore, quid est,
cur non recte pulcritudo etiam ipsa propter se
expetenda ducatur? nam si pravitatem, imminu-
tionemque corporis, propter se fugiendam puta-
mus: cur non etiam, ac fortasse magis, propter
se formae dignitatem sequamur? &, si turpitudi-
nem fugiamus in statu, & motu corporis; quid
est, cur pulcritudinem non sequamur? atque eti-
am valitudinem, vires, vacuitatem doloris non
propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter
se expetemus. quoniam enim natura suis omni-
bus expleri partibus vult, hunc statum corporis
per se ipsum expetit, qui est maxime e natura:
quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est,
aut dolet, aut caret viribus.

XVIII. VIDEAMUS animi partes; qua-
rum est adspectus illustrior: quae quo sunt excel-
siores, eo dant clariora indicia naturae. Tantus
est

est igitur innatus in nobis cognitionis amor, & scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus, perquirendisque deterreantur? ut pulsi requirant, & aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis, atque ejusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem, & sitim perferant? Quid vero? Qui ingenuis studiis, atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valitudinis, nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione, & scientia captos? & cum maximis curis, & laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem? Mihi quidem Homerus hujusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quae de Sirenum cantibus finxerit. neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam, & varietate cantandi revocare eos solitae, qui practervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. ita enim invitant Ulysses: (nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum)

*O decus Argolicum, quin puppim flectis Ulysses,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus.*

*Nam nemo haec umquam est transvectus caerula
curfu,*

Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;

Post variis avido satiatus pectore musis,

Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.

Nos grave certamen belli, clademque canemus,

Graecia quam Trojae divino numine vexit;

Omniaque e latis regum vestigia terris.

M 4

Vidit

Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiae cupido patria cariorem. atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sunt, cupere curiosorum: duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiae, summorum virorum est putandum.

XIX. **Q**UEM enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui dum in pulvere quaedam describit attentius, ne patriam quidem captam esse senserit? quantum Aristoxeni ingenium consumptum videmus in musicis? quo studio Aristophanem putamus aetatem in litteris duxisse? quid de Pythagora? quid de Platone, aut Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas? quae qui non vident, nihil umquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quae dixi, non intelligunt idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla utilitate objecta, delectentur animi, atque ipsa scientia, etiam si incommoda datura sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim quaeramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum caelestium, eorumque omnium, quae naturae obscuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant: & quid historia delectet, quam solemus persequi usque ad extremum: praetermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid, cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? Quid, cum volumus nomina eorum, qui
quid

quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? quid, quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, delectentur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire, & legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quae discuntur, & cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum, cognoscendumque moveamur. Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis natura sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitae cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quaerendo, ac discendo in naturae cognitione consumant. nos autem non solum beatæ vitæ istam oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriorum. itaque multi cum in potestate essent hostium, aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum doctrinae studiis levaverunt. Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius cum patria pulsus esset injuria, ad Ptolemaeum se regem Alexandriam contulit. qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor; multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus: sed animi cultus ille, erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito homine, oculis capto, saepe audiebam, cum se lucis magis, quam utilitatis desiderio moveri diceret. somnum denique nobis, nisi quietem corporibus, & medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum.

auffert

aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. itaque, si aut quietem natura non quaereret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, discendique causa prope contra naturam vigilias suscipere soleamus.

XX. SUNT autem clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indicia naturae, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. facile est haec cernere in primis puerorum aetatulis. quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturae voluptatem posse cognoscere. videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint: cum vero paulum processerint, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum aetatibus. Itaque, ne si jucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accidat, mortis instar putemus. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia praeditos, videmus tamen & animo, & corpore moveri semper, & cum re nulla impediuntur necessaria, aut alveolum poscere, aut quaerere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere: cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos, & semicirculos consectari. ne bestiae quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberae, facile patiuntur sese contineri: motusque solutos,

solutos, & vagos, a natura sibi tributos, requirunt. Itaque, ut quisque optime natus, institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatu, possit paratissimis vesci voluptatibus. nam aut privatum aliquid gerere malunt: aut, qui altiore animo sunt, capeunt rempublicam honoribus, imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinae conferunt. quae in vita, tantum abest, ut voluptates consecantur: etiam curas, sollicitudines, vigiliis perficiunt: optimaque parte hominis, quae in nobis divina ducenda est, ingenii & mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quae sunt ab antiquis reperiatae, aut investigationem novarum: quo studio, cum satiari non possunt, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abieciunt, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate, aut voluptate dirigunt; tamen in rebus quaerendis, explicandisque naturis aetates continere videamus.

XXI. ERGO hoc quidem apparet, nos ad agendum esse natos. actionum autem genera plura, ut obscurantur etiam minora majoribus. maximae autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, & iis quorum nunc in ratione versamur, consideratio, cognitio rerum caelestium, & earum, quas a natura occultatas, & latentes, indagare ratio potest: deinde rerumpublicarum administratio, aut administrandi, sciendique prudens, temperata, fortis & iusta ratio, reliquaeque virtutes, & actiones virtutibus congruentes; quae uno verbo complexi omnia, honesta dicimus: ad quorum etiam

tiam cognitionem, & usum jam corroborati, natura ipsa praeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur: nec sine causa: in primo enim ortu inest teneritas, & mollities quaedam, ut nec res videre optimas, nec agere possint. virtutis enim, beataeque vitae, quae duo maxime expectanda sunt, serius lumen apparet: multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. praeclare enim Plato. **BEATUM, CUI ETIAM IN SENECTUTE CONTIGERIT, UT SAPIENTIAM, VERASQUE OPINIONES ASSEQUI POSSIT.** Quare, quoniam de primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus, consequentibusque videamus. Natura igitur corpus quidem hominis sic & genuit, & formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente aetate fingeret; neque sane multum adjumentis externis, & adventiciis uteretur. animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad suam conformationem indigeret. quod autem in homine praestantissimum, atque optimum est; id deferuit. etsi dedit talem mentem, quae omnem virtutem jam accipere posset, ingenitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, & quasi instituit docere, & induxit in ea, quae inerant, tamquam elementa virtutis. sed virtutem ipsam inchoavit: nihil amplius. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paullo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis

corporis ea, quae diximus : quibus tantum praestat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem, & ad eas actiones, quae virtuti sunt consentaneae, refertur : eaque omnia, quae aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. quorum omnium quaeque sint notitiae, quaeque significantur rerum vocabulis, quaeque cujusque vis, & natura sit, mox videbimus.

XXII. Hoc autem loco tantum explicemus ; haec, honesta quae dico, praeterquam quod nosmetipsos diligamus, praeterea suapte natura per se esse expetenda. indicant pueri : in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt ? quanta ipsa certamina ? ut illi efferuntur laetitia, cum vicerint ? ut pudet victos ? ut se accusari nolunt ? quam cupiunt laudari ? quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint ? quae memoria est in his bene merentium ? quae referendae gratiae cupiditas ? atque ea in optima quaque indole maxime apparent. in qua haec honesta, quae intelligimus, a natura tamquam adumbrantur, sed haec in pueris expressa. In iis vero aetatibus, quae jam confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur & offensione turpitudinis, & comprobatione honestatis ? quis est, qui non oderit libidinosam, protervam adolescentiam ? quis contra in illa aetate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligit ? quis Pullum Numitorem, Fregellanum, proditorem, quamquam reipublicae nostrae profuit, non odit ? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erichthi filias non maxime laudat ? cui Tubuli nomen

men odio non est? quis Aristidem non mortuum diligit? an obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem, & ad decus nati, suscepti, instituti sumus? qui clamores vulgi, atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.

Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambo ergo una vivere precamur. quoties hoc agitur quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet: atque laudet: qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. Talibus exemplis non fictae solum fabulae, verum etiam historiae refertae sunt, & quidem maxime nostrae. Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus: nos tutores misimus regibus: nostri imperatores pro salute patriae sua capita voverunt: nostri consules regem inimicissimum, moenibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra in republica &, quae per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inventa est; & qui interficeret filiam, ne stupraretur: quae quidem omnia, & innumerable praeterea, quis est, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudamus, nulla alia re, nisi honestate duci?

XXIII. QUIBUS rebus breviter expositis
(nec

(nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed his rebus concluditur profecto, & virtutes omnes, & honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, & in his haeret, esse per se expetendum. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, & quasi quaedam societas, & communicatio utilitatum, & ipsa caritas generis humani: quae nata a primo fatu, quo a procreatoribus nati diliguntur, & tota domus conjugio & stirpe jungitur, serpit sensim foras cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiiis; post vicinitatibus; tum civibus, & iis, qui publice socii, atque amici sunt: deinde totius complexu gentis humanae, quae animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem conjunctionis humanae munificae, & aeque tuens, iustitia dicitur: cui adjunctae sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeque sunt generis ejusdem. atque haec ita iustitiae propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile, atque popolare, quod Graeci **πολιτικόν** vocant: quidquid aget quaeque virtus, id a communitate, & ea, quam exposui, caritate, atque societate humana non abhorrebit: vicissimque iustitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras virtutes, sic illas expetet. servari enim iustitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest. Qualis est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum, aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. quibus in rebus vita consentiens,

consentiens, virtutibusque respondens, recta, & honesta, & constans, & naturae congruens existimari potest. Atque haec conjunctio, confusioque virtutum, tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. nam cum ita copulatae, connexaeque sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari: tamen proprium suum cujusque munitus est, ut fortitudo in laboribus, periculisque cernatur: temperantia in praetermittendis voluptatibus: prudentia in delectu bonorum, & malorum: justitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest in omni virtute cura quaedam quasi foras spectans, aliosque appetens, atque complectens, existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. atque eorum nihil est ejus generis, ut sit in fine, atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quae sunt aut animi, aut corporis. haec autem, quae sunt extrinsecus, id est, quae neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec vero quisquam summum bonum assequi umquam posset, si omnia illa, quae sunt extra, quamquam expetenda, summo bono continerentur.

XXIV. Quo modo igitur, inquires, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione: quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis;

officiis, quae oriuntur a suo cujusque genere virtutis. nam & amici cultus, & parentis, & qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quae sunt orta virtutibus. quae quidem sapientes sequuntur, utentes tamquam duce natura. non perfecti autem homines, & tamen ingeniis excellentibus praediti, excitantur saepe gloria: quae habet formam honestatis, & similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam, & absolutam, rem unam praeclarissimam omnium, maximeque laudandam, penitus viderent; quoniam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opinione laetentur? Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quae acerrime concupivisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo: aut posteriorem Karthaginem everfa? quem Tiberina dissensio, festo illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paullum, cum regem Persen captum adduceret, eodem flumine inestum? Age nunc, Luci noster, exstrue animo altitudinem, excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo, erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunae, mutationesque rerum, & temporum, leves, & imbecillos fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita existere. ita enim parvae, & exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in radio solis, sic istae in virtutum splendore ne cernantur quidem. Atque hoc, ut vere dicitur,

N

parva

parva esse ad beate vivendum momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, quae ipsi egerint principia naturae.tribuendum igitur est his aliquid, dummodo, quantumtribuendum sit, intelligas. Est tamen philosophi, non tam gloriosa, quam vera quarentis, nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, & videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. Haec est nec omnia spernentis praeter virtutem, & virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. denique haec est undique completa, & perfecta explicatio summi boni. hinc ceteri particulas arripere conati, suam quisque videri voluit asferre sententiam.

XXV. SAEPÉ ab Aristotele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia. hoc uno captus Herillus scientiam, summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Multa sunt dicta ab antiquis de contemnendis, ac despiciendis rebus humanis. hoc unum Aristo tenuit. praeter vitia, atque virtutes, negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. Positum est a nostris in iis rebus, quae secundum naturam essent, non dolere, hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Callipho, & post eum Diodorus, cum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris; neuter honestate carere potuit, quae est a nostris laudata maxime. Quinetiam ipsi voluptarii diverticula quaerant, & virtutes habeant in ore totos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti

expeti dicant: deinde consuetudine, quasi alteram naturam, effici, qua impulsus multa faciunt, nullam quaerentes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non unam aliquam, aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. atque, ut reliqui fures, earum rerum, quas ceperunt, signa commutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tamquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur sola haec disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus. Quae cum dixisset, paulumque institisset, Quid est, inquit? satisne vobis videor pro meo jure in vestris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piso, ut saepe alias, sic hodie ita ista nosse visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non multum Graecis supplicandum putarem. quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda, aut adversa, multum in bonis, aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit: sed haec ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius, & fortius, quam a Stasea dicebantur. quamquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere.

XXVI. TUM Lucius, Mihi vero ista valde probata sunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo? inquit, dasne adolescenti veniam? an eum discere ea mavis, quae cum praeclare didicerit, nihil sciat? Ego vero isti, inquam, permitto. sed nonne meministi, mihi

licere probare ista, quae sunt a te dicta? quis enim potest ea, quae probabilia videantur ei, non probare? An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet? Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. nihil est enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. sed haec omittamus; habent enim & bene longam, & satis litigiosam disputationem. Illud mihi a te nimum festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. nescio quo modo praetervolavit oratio. quod nisi ita efficitur: quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus conjungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereror ne vera sint. nam illud vehementer repugnat, eundem & beatum esse, & multis malis oppressum. haec quo modo convenient non sane intelligo. Utrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam: sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam: concedis etiam Peripateticis. quae enim mala illi non audent appellare, aspera autem, & incommoda, & rejicienda, & aliena naturae esse concedunt,

concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua, & porro minima. Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis, rejiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in causis videre soleat, quae res agatur, is es profecto tu. quare attende, quaeso. nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quaeram non perspicias. Istic sum, inquit, exspectoque quid ad id, quod quaeram respondeas.

XXVII. RESPONDEBO, me non quaerere, inquam, hoc tempore, quid virtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tamquam ex oraculo, editur, Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est. Quare, inquit? Respondet: Quia nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum. Non quaero jam, verumne sit: illud dico, ea, quae dicat, praeclare inter se cohaerere. Dixit hoc idem Epicurus, semper beatum esse sapientem: quod quidem solet ebullire nonnumquam. quem quidem, cum summis doloribus conficiatur, ait dicturum, Quam suave est! quam nihil curo! non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni, illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. dicis eadem omnia & bona, & mala; quae quidem dicunt, qui numquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt, valitudinem, vires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium: deformitatem, morbum, debilitatem, mala. Jam illa externa, parce tu quidem: sed

haec, cum corporis bona sint, eorum conficiencia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. contra haec attende me nihil dicere: si ista mala sunt, in quae potest incidere sapiens, sapientem esse, non esse ad beate vivendum satis. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, parum est: ad beate vero, satis. Animadverti, inquam, te isto modo paullo ante ponere: & scio ab Antiocho nostro dici sic solere. sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est: & nemo nimium beatus est: & nemo beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam & censorem, & triumphantem, quartum autem praetorem, eosque salvos reliquit, & tres filias nuptas, cum ipse consul, censor etiam augurque fuisset, & triumphasset: ut sapiens fuerit, nonne beatior, quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium, vigiliis, & inedia necatus est, Regulus?

XXVIII. Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos responduros putas? Nihilo beatorem esse Metellum, quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum est. Tamen a proposito, inquam, aberravimus. non enim, inquam, quaero, quid verum, sed quid cuique dicendum sit. Utinam quidem dicerent alium alio beatorem! jam ruinas videres. in virtute enim sola, & in ipso honesto cum sit bonum positum, cumque nec virtus, ut placet illis, nec honestum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiatur, necesse est beatus sit, cum id augeri non possit, in quo uno positum est beatum

tum esse : qui potest esse quisquam alius alio beatior ? videsne, ut haec concinant ? Et Hercule (fatendum est enim, quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerum. respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus : quid sequatur, quid repugnet, vident. in geometria prima si dederis, danda sunt omnia. concede nihil est bonum, nisi quod honestum sit : concedendum est, in virtute sola positam esse beatam vitam. Vide rursus retro. dato hoc, dandum erit illud. quod vestri non item. Tria genera bonorum. proclivius currit oratio : venit ad extremum : haeret in salebra : cupit enim dicere, Nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. Honestata oratio : Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non potest, nisi retexueris illa : paupertas si malum est, mendiculus beatus esse nemo potest, quamvis sit sapiens. At Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. Dolere, malum : in crucem qui agitur, beatus esse non potest. Bonum, liberi : misera orbitas. bonum, patria : miserum exilium. bonum, valitudo : miserum, morbus. bonum, integritas corporis : misera debilitas. bonum, incolumis acies : misera caecitas. quae si potest singula consolando levare, universa quo modo sustinebit ? sit enim idem caecus, debilis, morbo gravissimo affectus, exsul, orbus, egens, torqueatur eculeo : quem hunc appellas Zeno ? Beatum, inquit. Etiam beatissimum ? Quippe, inquit, cum tam docuerim, gradus istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit etiam ipsum beatum. Tibi hoc incredibile, quia beatissimum. quid tuum ? credibile ? si enim ad populum me vocas : eum, quia ita sit affectus, beatum num-

quam probabis. si ad prudentes: alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea praediti, vel in Phalaridis tauro beati sint: alterum non dubitabunt, quin & Stoici convenientia sibi dicant, & vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a proposito: &, ne longius; prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? Id quaeres? inquam: in quo, utrum respondebo, verſes te huc, atque illuc necesse est. Quo tandem modo, inquit? Quia si mala sunt, is, qui erit in his, beatus non erit. si mala non sunt, jacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas. ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet, si sequatur. erit enim mecum, si tecum erit.

XXIX. AUDI igitur, inquit, Luci. tecum enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiae consistit in beata vita comparanda. beate enim vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. quare hoc videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. pollicetur certe. nisi enim id faceret, cur Plato Aegyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros, & caelestia acciperet? cur post Tarentum ad Archytam? cur ad ceteros Pythagoreos, Echecratem, Timaeum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adjungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quae Socrates repudiabat, addisceret? cur ipse Pythagoras & Aegyptum lustravit, & Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transmisit? cur haec eadem Democritus?

qui

qui (vere, falsone, quaereremus) dicitur oculis se, privasse : certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit : agros deseruit incultos, quid quaerens aliud, nisi beatam vitam ? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturae consequi volebat, ut esset bono animo. id enim ille summum bonum, εὖθυμίας, & saepe εὐθυμίας appellat, id est, animum terrore liberum. Sed haec etsi praeclare, nondum tamen & perpolita. pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta : deinde in hunc locum delata sunt. nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. quae cum Zeno didicisset a nostris : ut in actionibus praescribi solet, de re eadem fecit alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus ? Ille Metelli vitam negat beatiorē, quam Reguli : praeponendam tamen : nec magis expetendam, sed magis sumendam : &, si optio esset, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego, quam ille praeponendam, & magis eligendam, beatiorē hanc appello : nec ullo minimo momento plus ei vitae tribuo, quam Stoici. Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis appello : illi nomina nova quaerunt, quibus idem dicant ? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet : sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. bonum appello, quidquid secundum naturam est : quod contra, malum : nec ego solus : sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi : in
schola

schola definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, quanti quidque sit? aliter doctos, & indoctos? sed cum constiterit inter doctos, quanti res quaeque sit, si homines essent, utilitate loquerentur. dum res maneant, verba fingant arbitrato suo.

XXX. SED venio ad inconstantiae crimen, ne saepius dicas, me aberrare: quam tu ponis in verbis; ego positam in re putabam. si satis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse, & sumenda, & eligenda, & praeposita, quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint: haec igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis, & commenticiis, ut ista producta & reducta, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas, an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur. sed, cum ego ista bona omnia dixero, tantum refert quam magna dicam: cum expetenda, quam valde. sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda, nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas: omnia ista necesse est obscurari, nec apparere, & in virtutes, tamquam in solis radios, incurrere. At enim, qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus, & crebris, si avenam ipsam videris: nec mercatura quaestuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita? & non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat

tineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? au-
debo igitur cetera, quae secundum naturam
sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri no-
mine, quam aliquid potius novum exquirere, vir-
tutis autem amplitudinem quasi in altera librae
lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx, &
maria deprimet, semper enim ex eo, quod maxi-
mas partes continet, latissimeque funditur, tota
res appellatur. dicimus aliquem hilare vivere. igitur,
si semel tristior effectus est, hilara vita amissa
est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in
vita risisse Lucilius, non contigit, ut ea re mi-
nus *ἐγίλαςτος*, ut ait idem, vocaretur. Poly-
cratem Samium felicem appellant. nihil acciderat
ei, quod nollet, nisi quod anulum, quo delecta-
batur, in mare abjecerat. Ergo infelix una mo-
lestia: felix rursus, cum is ipse anulus in prae-
cordiis piscis inventus est. Ille vero, si insipiens:
(quod certe, quoniam tyrannus:) numquam
beatus. si sapiens: ne tum quidem miser, cum
ab Oroete praetore Darei in crucem actus est.

XXXI. A T multis malis affectus. Quis ne-
gat? sed ea mala virtutis magnitudine obrue-
bantur. An ne hoc quidem Peripateticis con-
cedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id
est, sapientum, omnibusque virtutibus ornatorum,
vitam omnibus partibus plus habere semper boni,
quam mali? quis hoc dicit? Stoicis licet. mini-
me. sed isti ipsi, qui voluptate, & dolore omnia
metiuntur, nonne clamant, sapienti plus sem-
per adesse, quod velit, quam quod nolit? Cum
tantum igitur in virtute ponant ii, qui se faten-
tur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne
manum quidem versuros fuisse: quid facere nos
oportet, qui quamvis minimam animi praestan-
tiam

tiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquuntur? quis enim est, qui haec cadere in sapientem dicere audeat, ut si fieri possit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore? Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. quis vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, & esset ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permanisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse. de asperitate autem ejus fortiter ferenda praecipunt eadem, quae Stoici, & quidem Arcefilas tuus, etsi fuit in differendo pertinacior, tamen noster fuit. erat enim Polemonis. is cum arderet podagrae doloribus, visitassetque hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, & tristis exiret: mane, quaeso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. ostendit pedes, & pectus. attamen hic mallet non dolere.

XXXII. HÆC igitur est nostra ratio, quae tibi videtur inconstans: cum propter virtutis caelestem quandam, & divinam, tantamque praestantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnae, futimendae, laudabilesque virtute gestae, ibi esse miseria, & aerumna non possit, tamen labor possit, & molestia: non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior. Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam, atque etiam confirmandus, inquam.

quem

quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. Tum Quintus, Mihi quidem, inquit, satis hoc confirmatum videtur. laetor quidem, philosophiam, cujus antea supellectilem pluris aestimabam, quam possessiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem: hanc igitur laetor etiam acutiorem repertam, quam ceteras: quod quidam ei deesse dicebant. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius jocans. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quae enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Graecis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur: & recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset, & satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

FINIS.

